

Munich Personal RePEc Archive

Money as coordination, new and old readings of Marx

Nenovsky, Nikolay

CRIISEA, University of Picardie Jules Verne

11 February 2018

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/85295/>

MPRA Paper No. 85295, posted 29 Mar 2018 05:15 UTC

Николай Неновски

Февруари 2018

Парите като координация на стоковото стопанство. Стари и нови прочити на теорията на Маркс

I

Увод. Проблемът за координацията на стоковото стопанство у Маркс¹

1

В икономическата теория на Маркс съществуват редица проблеми, един от които е за интегрирането, и за логическата връзка между теорията за парите (ТП) и теорията за трудовата теория за ценността (ТТЦ). Това засяга по-широкия въпрос за мястото на парите изобщо в конструкция на Маркс. Проблемът за интегрирането на парите в категориите на стоковото стопанство има фундаментален характер и е свързан с основното противоречие на стоковото стопанство, а именно за механизмите на връзка между „частните усилия на изолираните, обособени стокопроизводители“, които ги поддържат в едно цяла и не разпадаща се система. Или другояче казано между „частните трудови усилия“ и „социалната оценка на техния труд“ (т.е. между производството, което е частно и размяната, пазара, които са обществени). Както е известно Маркс решава този проблем чрез формулирането на прословутия „Закон за ценността“ (закон за стойността/ЗЦ), според който отделните продукти се разменят според техните ценности, или което е същото според количеството абстрактен и обществено необходим труд, който се vyplъщава в тях². С други думи ЗЦ изпълнява роля, подобна на тази на „невидимата ръка на А. Смит“, и която с определени уговорки може да наречем

¹ Навсякъде в текста преводите от френски, руски и английски, са на Николай Неновски. Настоящият текст е начален вариант на съвместен проект с Д. Мелник, ВШЭ, Москва.

² Вярно е, че подобно на израза „трудова теория за ценността“, Маркс не винаги използва израза, термина „закон за ценността“, той често говори за „закон за размяната“/„закон за размените“, виж също Duménil, 2009, 224-229. По друг начин формулиран ЗЦ гласи, че „цените на стоките са пропорционални на разменните ценности на стоките, а те от своя страна на ценността на стоките, или по-точно на количеството труд, vyplътено в тях“. Корените на тази еквивалентност се откриват в производството.

„невидимата ръка на ценността, на труда“. ЗЦ е координиращ и равновесен механизъм, формулиран в том I на Капитала, той гласи:

”Since individual capitalists meet one another only as owner of commodities, and every one seeks to sell his commodity as dearly as possible (being apparently guided in the regulation of his production by his own arbitrary will), the internal law enforces itself merely by means of their competition, by their mutual pressure upon each other, by means of which the various deviations are balanced. Only as an internal law, and from the point of view of the individual agents as blind law, does the law of value exert its influence here and maintain the social equilibrium of production in the turmoil of its accidental fluctuations” (Маркс по Sweezy, 1962 [1942], 53)

Проблемът е че, според този закон, координацията не е ясна, понеже за разлика от неокласическите модели, където координацията става пряко чрез цените, чрез пазара, тук при Маркс, това става чрез труда (в процеса на производството), и за да се стигне до цените, до реалността, трябва да се преодолее прословутия „трансформационен проблем“. Става въпрос за познато аналитично затруднение, а именно за количественото и качествено превръщане на ценността в цени, за свеждането на конкретния и частен труд към абстрактен и обществено необходим, както и за характера на самия абстрактен труд и прочие. Става въпрос за възможностите за съизмерване на индивидуалните човешките дейности пряко чрез труда, като алтернатива на измерването чрез пазара, т.е. чрез цените и следователно чрез парите. В горната поредица от мисли, парите не присъстват при функционирането на ЗЦ.

2

Теоретическите трудности за разбиране на процесите, чрез които частният продукт и частните усилия получават обществено признание, са решаващи за разбирането на стоковото и по-късно на капиталистическото стопанство³. Посоченото противоречие, и трудностите на ЗЦ, са важни за марксистите, които са го преодолявали по различен начин, първоначално от първото поколение марксисти като Роза Люксембург, Рудолф Хилфердинг и други. Творческите марксисти правят опити да изградят свой прочит и да реконструират по своему марксовия модел. Повод за това им дават и критиките към

³ Капиталистическото стопанство Маркс е развито стоково стопанство, където се добавя специфичната стока „работна сила“.

трудова теория за ценността на Маркс, LTV (споменаваме само за количественото разминаване между ценност и цени, според Л. Борткевич). В това отношение, в първите десетилетия на 20 век, руските икономисти, в това число и руските марксисти са изключително иновативни, те предлагат свои оригинални решения на посочените проблеми (виж Allisson, 2015).

3

В настоящата статия се концентрираме върху някои оригинални подходи за решаване на „координационния проблем“ на стоковото стопанство в рамките на различна прочит на Маркс. Това ние правим през призмата на връзката между „теория на ценността/трудова теория на ценността“ и мястото на парите, т.е. на „теория на парите“. Това може да се мотивира и по следния начин. Трудностите за обмисляне на връзката между света на измеримите категории (пари, цени, заплати, и прочие) и света на това което е качествено и не може да се мери (ценност, труда, полезност и други) винаги са били в центъра на теоретичните дебати. Докато първите категории са свързани с реални неща, с това което виждаме всеки ден, т.е. те са икономически категории, то вторите не принадлежат на икономиката, - те са философски и миогледни понятия. Докато първите се мерят (и то защото съществуват парите като измерител), то вторите са неизмерими, или поне засега не е намерен задоволителен начин да се измерват директно (извън техните парични оценки, т.е. извън цените)⁴. Парите като измерител на реалните, наблюдаеми неща, са водещата категория в реалния свят. Може би затова, и за да не пречат ... те са елиминирани от икономическите модели, или се включват в тях по крайно неестествен и екзогенен начин. Често те са само обвивка, воал, смазочно масло и прочие⁵. Стига се до парадоксалната ситуация, - важни в живота, парите стават незначителни в икономическата теория.

Защото ако се предположи, че именно парите са свързващото звено (или поне едно от водещите звена) между двата свята (реален и идеален, то те, парите, биха могли да пренесат цялата оценъчност от идеалния (свят на идеи, оценки, убеждения) в реалния (свят на интереси). Конкретно това означава изграждането на такива институционални рамки (в това число и на паричната система), които да отразяват системата от елементи

⁴ В системата на Маркс, конкретният, реален свят е представен в трети том на Капитала, докато абстрактното, фундаменталното ниво е анализирано в първия том.

⁵ Така е и в най-развитите форми на неокласическия и на класическия модел (съответно на общото равновесие и на модела на П. Срафа). Виж и забележките на Poulon (2016).

във философския, идеалния, оценъчен свят. Или ако вземем конкретен пример и следваме Маркс, ако трудът стои в основата на ценността, то тази ценност чрез парите трябва да получи такава оценка (цена, т.е. заплата), която да му бъде адекватна, т.е. не позволява присвояване на чужд труд и експлоатации. Но ако преходът е невъзможен и най-вече количествено, то се елиминират и възможностите за оценъчност, нормативност.

4

В действителност проблемът за прехода и за връзката между двете нива в модела на Маркс (идеално и реално) не е само количествен, но и логически (качествен). Количественият проблем, този за трансформацията (ценността – цени/в случая цени на производство), е добре известен и намира завършен вид в статиите на Л. Борткевич⁶. Няма да се спираме на него. Интересен е вторият, логически, или качествен проблем, който, макар и също толкова важен, по-рядко е бил обект на внимание, или поне по-рядко е подчертавал мястото на парите. Накратко, става въпрос за следното (оставаме в стоково стопанство).

Традиционно марксистите се смятат, че парите се извеждат от двойствеността на стоката (потребителна ценност и ценност), а тя от двойствеността на труда (частен и обществен, конкретен и абстрактен). Парите са последната фаза в еволюцията на еквивалентната форма на ценността. Като елемент от обращението или от всеобщата стокова размяна, парите са вторични по отношение на ценността, и на труда, чиито корени от своя страна са в производството, в производителните сили. В този смисъл теорията за парите следва, и е производна, следва теорията за ценността (виж ПЭ, 1954, Зяблук, 1989; Chavance, 1979)⁷.

⁶ Виж също Böhm-Bawerk (1949 [1896]), Hilferding (1949 [1919]), Bortkiewicz (1949[1907]), издадени с предговор от П. Суизи (Sweezy, 1949). Освен E. von Böhm-Bawerk, едно една от първите критики на Маркс е направено от P. Wicksteed. А също и монографията на Sweezy (1962 [1942]), в която той предлага свое решение на трансформационния проблем, извеждайки парите на преден план, т.е. преди ценността (117), и разбира се класическите критики на Steedman (1977, 1981), Roemer (1982), Hodgson (1982), Elster (1985), Faccarello (1983). В руската литература прекрасен обзор е направено от Чепуренко (1988).

⁷ Римма Зяблук представя изключително систематично диалектиката на „Капитала“ на Маркс, като защитава пълноправното място на потребителната ценност (ползва се думата стойност) в системата на производствените отношения (Зяблук, 1989). Противоречието между частен и обществен труд, се пренася като противоречие между конкретен и абстрактен труд, което от своя страна намира своето диалектическо решение в противоречие между потребителна ценност и ценност. По-нататък се достига до преход на противоречието във формите на ценността, между еквивалентна форма и относителна форма, за да се достигне до логическата поява на парите. От своя страна парите носят в себе си противоречие, което се демонстрира в техните функции (мярка на ценността и средство за обращение), появяват се двете нови функции – тези на средство за плащане и за натрупване. Парите като последен пункт на стоковото стопанство са и първи, начален пункт на капиталистическото стопанство. Техните противоречия (стремеж към количествено нарастване и) се проявяват в развитието на капитала и на особената стока – работна

Нещата приемат „неприятен“ обрат, когато Маркс се опитва да реши задачата за свеждането на различните видове контрактен и частен труд към някакъв общ измерител, наречен от него абстрактен труд. Маркс предлага в общи линии две решения по отношение на този, изчистен от всякаква конкретност труд. Първото е физиологическо и се свежда до някаква форма на средни разходи на енергия (направление, развивано от А. Богданов, В. Базаров, А. Кон, Н. Бухарин, както и в рамките на ранните съветски модели, на Госплан например). Второто решение, което е по-добре познато, и което често се нарича социално (това на И. Рубин, А. Деборин)⁸, е определянето на абстрактния труд като обществено необходими разходи на труд (разходи за възпроизводството на работната сила). Но, тези разходи на труд, тяхната социална оценка, според Маркс, не е нищо друго освен ... - оценка на тези видове труд, която се извършва „ежедневно и във всеки момент“ на пазара (!). Ясно е, че тази пазарна оценка предполага наличието на пазарни цени, т.е. съществуването на паричен измерител, на пари. Или с други думи, категориите, които се извежда от труда и ценността, а именно цените и парите, са заложени още при оценката на труда, те влизат в света на ценността и на абстрактния труд. Така Маркс неусетно изгражда порочен кръг, който в традиционните интерпретации не може да бъде преодолян. Накратко получава се, че парите са в основата на всяка теория за ценността, а теорията за парите не следва, а предполага теорията за ценността.

5

Към този проблем, - за интегрирането на парите в теорията за ценността, и по-широко погледнато – за интегрирането на парите в икономическата система, се обръщат и редица френски икономисти, които имат определена симпатия към Маркс⁹. Техните оригинални подходи дават основание да се говори за съществуването на „френската школа на паричен институционализъм“, оформила се през последните 30-40 години (Alary et al., 2016; Dodd, 2016 [2014]). За своеобразно начало могат да се смятат две книги, тази на Бенети и Картелие (1980), както и на Аглиета и Орлеан (1982)¹⁰. В последствие

сила, която от своя страна е двойствена и т.н. Като вътрешните противоречия на стоката, преминават в противоречия на парите, на капитала, за да достигнат до конкретни форми на неговите прояви (развити в третия том).

⁸ Виж обзорът, направен от Маневич (1989) и Шухов (1990).

⁹ В тесен смисъл, проблемът за интегрирането на парите в икономическата система е известен отдавна, предлагани са различни подходи, но най-вече в рамките на неокласическата система (Hellwig, 1993).

¹⁰ В действителност елементи на новия паричен подход към ценността могат да се открият в пионерната книга на Мишел Аглиета „*Régulation et crises du capitalisme*“ (1976). Тези елементи прерастват в цялостна

представителите на тази френска школа¹¹, издадоха поредица от статии и книги¹². През май 2016 г. в Лион се състоя и първата конференция, където се събраха почти всички водещи фигури на тази школа, както и техни привърженици¹³. Повечето от водещите френски икономисти се опитват по свой и оригинален начин да преодолеят проблемите на Маркс, без да се смущават да предлагат свои решения. За всички тях (по-нататък ще се опростяваме разликите между отделните френски автори), парите са социална координационна институция, по-фундаментална от пазара и от капитализма. Във всяка една теоретическа система парите се поставят в центъра, те са системен и фондиращ елемент. В тази логика парите са по-важна категория от ценността. Парите не са предмет, вещ, имаща субстанция (натурална), парите са социално отношение, социална връзка, те са социален феномен.

В рамките на френската школа, които се дефинират като „парични подходи“¹⁴ може да обособим две под-направления, а именно: (1) на тези автори, които смятат, че парите са водещи по отношение на ценността, и теорията на парите предшества и обгръща теорията за ценността (пример А. Орлеан), и (2) на авторите, които смятат, че теорията за ценността (в това число и трудовата теория за ценността) е ненужна (светът на неизмеримото няма икономически смисъл), а теорията за парите и на паричното счетоводство са единствената възможност за разбиране на съвременното стопанство (пример Ж. Картелие). Новите подходи чрез теорията на парите дава възможност, и това е много важно, да се запазят и формулират по новому някои от социологическите постижения на Маркс. Става въпрос за формирането на класи, за наличието на експлоатацията и прочие. Посочените двама автора (Орлеан и Картелие), всеки от тях предлагащ свое собствено решение на „проблема на Маркс“, могат да се съпоставят с двама големи руски икономисти, творили повече от половин век преди тях. Става въпрос за Исак Рубин (1886-1937) и за Петър Струве (1870 -1944). Първият, И. Рубин, е изключително оригинален марксист, е известен на Запад и в Франция със своите „Есета

теория в книгата на Аглиета и Орлеан през 1982 г. Една от първите статии, в които е развита и забелязана тази нова теория за ценността, е тази на Мишел Де Врой (De Vroey, 1981). Без да се влиза в подробности може да се добавят и имената на Suzanne de Brunhoff (1929-2015) и Bernard Schmidt (1928-2014), чиито публикации са датират от преди, и които също могат да се причислят към това направление (De Brunhoff, 1971, 1979 ; Schmidt,). Виж също Rachlin (1982).

¹¹ Към Аглиета, Орлеан, Картелие и Бенети, се включват и Б. Тере, ЖФ Серве, Р. Боайе, Л. Жилард, Ф. Лордон и някои други. Става въпрос за първото поколение представители на тази школа.

¹² Виж библиографията в Alary et al. (2016).

¹³ <https://imf2016.sciencesconf.org/?lang=en>

¹⁴ За разлика от „реалните подходи“ (следвайки дефинициите, дадени от Ж. Шумпетер)

за ценността у Маркс“ (второто издание на френски е от 2009 г.)¹⁵. Вторият, П. Струве е почти неизвестен извън своите социологически и исторически изследвания (макар да публикува три статии по икономическа теория на френски език, Struve, 1921, 1922).

Рубин е познат на представителите на френската парична школа, а А. Орлеан има специален интерес към рубиновиновата реконструкция на марксизма (макар, че според А. Орлеан, изводите на Рубин не са доведени до логически завършек)¹⁶. От своя страна, П. Струве (който според самият него още през 1899 г., публикува статия, в която фиксира проблема на Маркс), отива по-напред и се разделя с трудовата теория за ценността (в това число и тази на Маркс). Струве свежда стопанството и стопанската дейност до движение на цените, т.е. до паричните оценки на стоките. Парите и цените стават водещи, а ценността е „ненужно удвоения на цените“, „логичен фантом“, „изкълчване на мисълта“ и прочие. Идеите на Струве намират завършен израз в двата тома на книгата му *„Стопанство и цена“* (1913-1916). Основните идеи на автора се съхраняват до последните му публикации, например посмъртно издадените исторически съчинения през 1952 г. Що се отнася до техническата страна на паричната теория на Струве, то тя е тясно свързана с разглеждането на парите като сметководство, счетоводство. Този подход води директно към теорията на Ж. Картелие. Важно за нашата статия е това, че и у Рубин и у Струве (първият като официален марксист, а вторият като бивш марксист и добър познавач на „Капитала“, - Струве е редактор на един от преводите на Капитала), могат да се отрият основните елементи, характерни за моделите на А. Орлеан и на Ж. Картелие. В определен смисъл, това съвпадение е допълнително доказателство за сериозността и валидността на походите на двамата френски учени.

6

Логично следва и задачата на настоящата статия, - да реконструираме в сравнителна перспектива походите на двамата френски учени, Картелие и Орлеан, като ги съпостави с тези на Рубин и Струве. Всеки от четиримата предлага свое методи на решение за интегрирането на парите и ценността. Въпреки, че идеите на четиримата автори се преплитат, то могат да се обособят две двойки, а именно Рубин – Орлеан, и Струве – Картелие. Това отговаря на радикалността на техните аналитични решения. Докато

¹⁵ „Очерците по теорията за стойността у Маркс“, търпи три издания 1923, 1924 и 1928 (атаките към Рубин са започнали, макар и тяхното начало да е през 1929 г), прекрасен сравнителен анализ на тези варианти е направено от С. Такенага (2017)

¹⁶ Синтезирано представяне на един социален и диалектически прочит на марксовата теория за ценността (в духа на Рубин), е направено от френските марксисти Salama and HaiNac (1992).

първите съхраняват теорията за ценността (всеки по свой начин), то вторите практически я елиминират (също всеки по свой начин).

Настоящото изследване е предизвикано от някои конкретни поводи. Първо, някои събития около И. Рубин. Става въпроса най-вече честването на неговата годишнина (виж сборника под редакция на Войсков, Мелник, 2017), както и публикуването през 2011 г. на не издавания ръкопис *„Очерци по теорията на парите на Карл Маркс“* (Рубин, 2011)¹⁷. Второ, засилването на интереса към редица недооценени руски икономисти, учени с голямо влияние извън Русия в началото на 20 век. Става въпрос за П. Струве и неговата школа на Балканите (Nenovsky and Penchev, 2017). Трето, излизането от печат на две значими книги, - на А. Орлеан *„L’empire de la valeur. Refonder l’économie“* (2011)¹⁸ и тази на Ж. Картелие *„L’intrus et l’absent. Essai sur le travail et le salariat dans la théorie économique“* (2016).

И накрая, годишнините, свързани с К. Маркс и с „Капитала“, които заедно с годишнината от Октомврийската революция, дават повод за преоценка на миналото и размисли за бъдещето на марксизма. В действителност, в последно време, името на Маркс и на „Капитала“, се появява често в академичната литература (ще споменем само за популярната книга на Томас Пикети), и дори в банковите анализи. Като пример може да дадем двете конюнктурни статии на, иначе „стандартния“ икономист Патрик Артюс, публикувани от френската банка Natixis, в които Артюс обяснява както кризата, така и бъдещето на капитализма през призмата на Марковия анализ (Artus, 2010, 2018).

II

Теорията за парите заедно/преди Теорията за ценността

7

Както посочихме и Рубин и Орлеан изграждат своите теоретически модели за парите съхранявайки съществуването на теорията за ценността. И докато Рубин се придържа плътно към своя прочит на Маркс, то Орлеан е значително по-радикален. Той предлага свой собствен модел за разбиране на ценността, където парите са водещи и

¹⁷ Този ръкопис е преведен на японски, гръцки, испански, немски, и в края на 2017 г., на английски език.

¹⁸ Книгата на Орлеан е преведена на английски през 2014.

социологически определени. Въпреки, това, между двамата могат да се открият редица общи моменти. Да погледнем първо Рубин.

Решението на Исак Рубин: Диалектиката и теорията за фетишизма.

Давайки си сметка, че в интегрирането на парите е изключително важно за запазване на модела на Маркс, и че това не е направено в първата му (на Рубин) книга за ценността (позната на западния читател като *„Есета за ценността у Маркс“* (за база на преводите е взето третото издание, от общо четирите издания съответно през 1923, 1926, 1928 и 1929), Рубин се заема да подготви специален труд посветен на парите у Маркс. Това дава като резултат *„Очерците за парите у Маркс“*/Очерците, ръкопис публикуван през 2011, но писан през 1924 „Очерците“ правят интересна реконструкция на паричната теория на Маркс. Тя съхранява духа на марксовата система, и като цяло я оправдава теоретически. Основните моменти в прочита на Рубин могат да се сведат до следните¹⁹.

На първо място, според Рубин, в системата на Маркс, теорията за парите и теорията за ценността заемат еднакво и симетрично място. Те са абсолютно паралелни, и само взети заедно дават представа за стоковото и в последствие за капиталистическото стоково стопанство.

Всяка от двете теории предполага другата, и не може без нея. Според самия автор:

„Теорията на парите не само произтича от теорията за стойността, но, обратно, теорията за стойността не може да бъде развита без теорията за парите и само в нея тя намира своя завършен вид“ [...] „Сега става ясна тясната връзка между теорията за стойността и теорията за парите в икономическата система на Маркс. Връзката се състои в не само в това, което често се представя, че теорията за парите се построява на основа на теорията

¹⁹ Логиката в „Очерците“ на Рубин, която се състои от осем части (или глави) е следната. Първо авторът излага своите виждания за съотношението между теорията на парите и на ценността, за ролята на паричната размяна като изходна системна категория. След което е представена теорията на парите, т.е. систематиката на парите, както и връзката на парите с абстрактния труд (става въпрос за двата вида мерене, чрез труда в производството, и чрез цените, т.е. в обращение/на пазара). Следва анализ на историческата интерпретация на парите и разликата и със системната интерпретация. В последните три части Рубин се заема с основните парични функции, които са проява на формите на ценността. Последователно обект стават мярката на ценността, средството за размяна и парите като съкровище. Парите като съкровище дават възможност да се анализира капиталистическото разменно стопанство, класовата диференциация, експлоатацията, възможностите за криза и прочие. Ръкописът явно е незавършен (виж също представянето в Takenaga, 2017).

за стойността, но и в това, че последната намира своя завършен вид единствено в теорията за парите“ (Рубин, 2011, 502, 513).

От тук и задачата, която си поставя руския икономист, а именно да се види „доколко теорията за ценността е построена върху предпоставките на паричното стопанство“ (502), или с други думи - как двете теории могат да се интегрират. Решението според Рубин е просто, и то е в рамките на хегеловата диалектика (не случайно Рубин е обвинен в идеализъм, „рубинщина“, и в следствие ликвидирани). Между света на парите и света на ценността противоречие няма, а количествените преходи между тези два света не са нужни. Преходите са диалектически, те са качествени. Интегриращият механизъм в тази диалектика, този който свързва теорията за ценността и теорията за парите е „теорията за фетишизма, или за превърнатите форми на ценността“. Теорията за фетишизма на Маркс, според която в стоковото стопанство производствените отношения приемат вещна форма, и според която се създава илюзията, че вещите движат хората (а не обратно), според Рубин е изключително оригинална идея и трябва да се постави в центъра на марксистките анализи.²⁰ (Интересно е, че тази теория е оценявана високо от критиците на Маркс, например Струве, 1913, 66).

8

Второ, по Рубин, Маркс започва своя анализ от всеобщата стокова размяна, от паричната форма на ценността (която е четвъртата стъпка в анализа на формите на ценността, първите три форми са аналитични етапи, третата форма, е тази на разгърнатата форма на ценността)²¹. С други думи парите са дадени, предположени в началото на системата на Маркс. Погрешно се смята, че Маркс започва своя анализ, от простата и дву-стокова форма на размяна. Тази грешка се дължи на приемането на начина на изложение у Маркс за начин на представяне на системата, на изходния пункт в системния анализ.

„В основата на марксовата теория за стойността лежат предпоставките на паричното стопанство, по точно казано: за изходен пункт на своя анализ Маркс взема всестранното

²⁰ Задълбочен анализ на мястото на теорията за фетишизма и овеществяването в рубиновата интерпретация на Маркс е направено от Воейков (2017) и Faccarello (1983, руски превод 2017). Във френската литература има няколко изследвания посветени на фетишизма, в това число и на теорията на И. Рубин, ще отбележа последното,- това на Artous (2006).

²¹ В третото издание на Рубин се твърди, че първата форма, съдържа в себе си форма четири (това по Такенага). Има определени трудности в интерпретацията на порядъка на формите, било то от логическа, било от историческа гледна точка. В действителност (според нас) може да се открие определена трудност при прехода от третата (разгърнатата) към четвъртата форма (паричната). В книгата на Moseley (2016) също може да се открие водещото начало на четвъртата, паричната форма на ценността.

приравняване на всички стоки една към друга, което е характерно за паричното стопанство и е невъзможно без посредничеството на парите. [...] За изходен пункт на анализа Маркс взема не приравняването на една стока с друга, а приравняването на всяка стока със всички други, които се намират на пазара, т.е. всестранното приравняване на всички стоки с останалите. [...] Анализът на стоковото стопанство трябва да ни покаже че всестранната размяна на стоки е невъзможна без посредничеството на парите. Това е и темата, която разработва Маркс в общата теория на парите.“ (Рубин, 2011, 502, 503, 517).

По този начин, при решаване на съизмерването на различните видове труд (в процеса на производството), парите играят своята роля чрез цените на пазара (в процеса на размяната). При всеобщата (разгърнатата) форма на размяна, и при нейната окончателна фаза - паричната форма на размяна, всеки частен стокотроизводител и всеки конкретен труд са сравнени с всички останали. Това става чрез посредничеството на всеобщия еквивалент, т.е. чрез парите. Рубин не вижда „порочен“ логически кръг, за който стана въпрос в увода (труд/ценност \leftrightarrow пари/цени)²². Напротив, този кръг е нещо естествено, той е проява на самата диалектика, а двете нива на анализ се развиват съвместно. Свързването става чрез активната роля на формите на ценността, на теорията на фетишизма.

Рубин отхвърля, „субстанционалните“ и „естествените“ интерпретации на ценността и на парите, за него те са социални отношения и функции²³. Преодоляването на основното противоречие на стоковото стопанство („състоящо се в това, че частният труд на всеки отделен стокотроизводител трябва да приеме обществен характер в двоен смисъл – „материално-технически“ и „формално социален“, Рубин, 2011, 519), или противоречието между разменна и потребителна ценност се осъществява чрез парите

²² Според нас не става въпрос за това, че Рубин не вижда това противоречие (както твърди Шейнин в неговия „круг в доказателстве“, Шейнин, 2017, 330-333), а за нещо съвсем друго – това противоречие в диалектиката на Рубин не съществува. Като цяло идеалистическият и диалектическият прочит на Маркс, започнат от Рубин, получава мащабно и оригинално развитие в произведенията на съветския философ Е. Илънков (2015 [1960]).

²³ За това и често е критикуван "The Rubin School, on the other hand, brings the form of value to the centre of the stage, but at the risk of losing sight of labour as the substance of value. For the Rubin School, the substance of value is not embodied labour but abstract labour. However [according to Rubin] the amount of abstract labour embodied in a commodity cannot be defined independently of the exchange of commodities through which private labours are reduced to their common social substance. The only measure of abstract labour is correspondingly a monetary evaluation of the products of labour, expressed in their prices. The danger of [Rubin's] interpretation is that reference to labour as the substance of value is reduced to an empty rhetorical gesture in a theory, which never manages to penetrate the appearances of exchange relations because it obliterates the distinction between value and exchange value. (Clark, 1989, 135).

като форма на ценността. В рамките на размяната, тази форма на ценността, наречена „всеобща, разгърната еквивалентна форма на ценността“, или накратко всеобщ еквивалент, реализира три приравнявания (Рубин говори за „трояко уравнение“). Става въпрос за (1) равенство между стокопроизводители, (2) равенство между стоките и (3) равенство между труда (т.е. на равенство на хора, на вещи и на труд) (Рубин, 553). И по-конкретно, ако се ограничим до изравняването на труда:

„Чрез единния акт на размяна се осъществява едновременно превръщане на частния, конкретен, квалифициран и индивидуален труд в обществен, абстрактен, прост и обществено необходим“ (Рубин, 2011, 554-555).

9

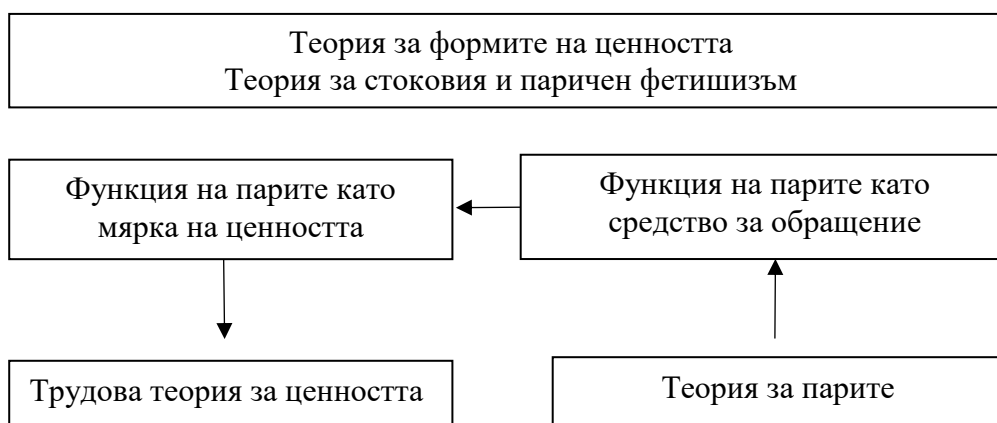
Трето, Рубин задълбочава анализа на всеобщата еквивалентната, парична форма на ценността, като анализира нейните прояви, тоест нейните функции, т.е. паричните функции. Според Рубин, те са проява на производствените отношения, а не толкова на производителните сили:

„Учението на Маркс за функциите за парите в ролята им на средство за обращение и неговото учение за мярката на стойността, показват своя дълбоко социологически характер в това, че предполагат като даденост определен тип производствени отношения между хората като стокопроизводители.“ (Рубин, 2011, 554-555).

От особено значение е връзката между функциите на парите „мярка на ценността“ и „средство на обращение“. Сам Рубин отбелязва, че у Маркс липсва пряк отговор за съотношението между тези функции. Трябва да се отбележи че и тук, логическият циркулярен капан, свързан с първичността на едната от двете функции, е преодолян от Рубин по-същия начин, т.е. чрез хегеловата диалектика²⁴. Двете функции отново са заедно и се развиват съвместно. По същество проблемът за преминаването от теорията за парите и към теорията за ценността и обратно, се пренася в рамките на свързващото звено, това на теорията за формите на ценността, т.е. теорията на фетишизма. Вече в рамките на теорията на фетишизма, се появява нов проблем, този за преминаване от функцията на средство за размяна към средство за мерене на ценността и обратно (виж схемата).

²⁴ Такенага предлага интересен анализ на тези взаимодействия, както и между производството и размяната като цяло (Такенага, 2017, 95-106).

Схема 1 Модел за интегриране на парите у И. Рубин

10

Вижда се, че чрез функцията си на мярка за ценността (идеални пари), е по-близо до света на ценността, а функцията средство за размяна (реални пари) е по-близо до света на парите и на цените. Както вече посочихме Рубин предлага диалектическо решение. Накратко казано, то се свежда до това, че още преди да встъпят в размяната, стоките имат вече определени мислени цени, или идеални цени, цени в главите на стокопроизводителите. Тези мислени оценки, цени са плод на функцията мярка на ценността. Рубин посочва един цитат от Маркс (който между другото е привеждан и от Струве):

„Маркс нарича нелепа хипотезата, съгласно която „стоките встъпват в процеса на обращение без цени“. Обикновено тези настойчиви указания на Маркс са разбирани в смисъл че, тъй като в процеса на производство на изготвяне на продукта вече е изразходвано известно количество обществено необходим труд, то, следователно, стойността на продукта се определя не от условията на пазарната размяна, а от техническите условия, характеризиращи производствения процес и предшестващи акта на размяна. Подобно разбиране, обаче, стеснява мисълта на Маркс. Маркс е утвърждавал, че в самия процес на производство имаме вече в готов вид не само известни технически условия, но и определена социална форма на производство (производство с цел продажба, или стоково производство). Затова и продуктът на труда се явява още в самия процес на производство не само резултат от определен трудов разход, но вещь с определена социална форма, а именно стока, получила определена разценка в пари. Учението на Маркс за функцията мярка на стойността, извършвана от парите още до процеса на обращение, ни става напълно разбираема, и то само във връзка с неговото учение за това, че „характерът на дадена вещите като стойност се отчита още при тяхното

производство“ , и затова продуктът на труда получава известна разценка още в процеса на производство и встъпва в процеса на обращение с определена цена. А за да разберем възможността за такава разценка на продукта на труда още до акта на размяна, сме длъжни да си спомним, че този процес на производство е бил предшестван от процес на размяна, чиито резултати във вид на определени социални свойства на вещите или система на цените на различните стоки, служат на свой ред като предпоставки на даден процес на производство (Рубин, 2011, 573-574).

Ясно е, че процесът на размяна и парите като средство за размяна, дават окончателна парична оценка, окончателните цени на продуктите на труда, вече станали стоки. На базата на тези цени, в следващия акт, стокопроизводителите променят своите мисловни, идеални, очаквани оценки и т.н. (564) Тоест наблюдаваме процес на постоянно повторение²⁵.

11

Четвърто, особен интерес представлява последната глава на „Очерците“, където Рубин разглежда третата функция на парите, - „парите като съкровище“²⁶. Тази функция също е проява на формата на ценността и е част от теорията за фетишизма. Според Рубин „парите като съкровище“ прекъсват обращението (отделят акта С-П от акта П-С), и са конфликт със функцията „средство на обращение“. Новата функция носи радикални промени в характера на стоковото стопанство, то става капиталистическо. Появява се логическата основа за съществуване на категорията „капитал“ и „експлоатацията на работна сила“. Според Рубин (и Маркс), се появяват „професионални събирачи на съкровища“ (капиталисти), а „съкровището“ (натрупаната сума пари) се явява потенциална „обществена сила“, или „бойна готовност“ (пак по Маркс), готова във всеки един момент да се включи в стопанско капиталистическо действие. Това съкровище подставяла капитал, който мобилизира специалната стока „работната сила“, с помощта на която се извлича печалба.

В рамките на функцията съкровище, според Рубин се появява и възможността за социална диференциация, за устойчиви социални формирания, класи. И докато

²⁵ Рубин като че ли не осъзнава, че очакванията се формират на единствено на база на миналото, а и доста често Рубин интерпретира пазарните оценки като някаква форма на равновесие между отраслите.

²⁶ Макар и да споменава функцията на парите „платежно средство“, Рубин не я анализира специфично, това е и резултат от нейното подценяване и у Маркс, където банковите, кредитните пари не са добре представени (Маркс си остава в света на до-банковите пари).

функцията средство за обращение води до диференцирането на купувачи и продавачи, които постоянно разменят местата си (Маркс говори за „мимолетност“), т.е. те не стабилни, не са фиксирани или „кристализирани“ (Маркс), тук при функцията съкровище, нещата коренно се провият. Социалната диференциация стабилна и постоянно възпроизвеждаща се. Като цяло тази функция, на съкровище, е проява на връзката на парите с властта и властовите отношения.

„Превръщането на простия (обикновения) стокопроизводител в събирач на съкровища представлява първата стъпка по пътя от общество на свободни стокопроизводители към капиталистическо общество с неговата дълбока диференциация на хората, изразяваща се в класовото деление на обществото“ (Рубин, 2011, 615).

12

На пето място бихме могли да отбележим някои идеи на Рубин, свързани с мястото на категориите „равновесие“ и „не равновесие“ в теоретичната системата на Маркс. Ограничаваме се отново до „Очерците на парите“. В много от местата се остава с впечатление че Рубин разглежда Маркс „като равновесен“ икономист. Внимателният прочит, обаче, показва, че Рубин дава две интересни обобщения. Два са моментите, където Рубин вижда диалектиката на „равновесие/не равновесие“ у К. Маркс.

Първият момент се състои в твърдението на Рубин, според което „теорията за ценността“ е равновесна по своя характер (тук проява на равновесието е познатият „закон за ценността“). От своя страна, „теорията на парите“ е неравновесна, т.е. парите внасят неравенство, диспропорции и неравновесие (575, 576). Вторият момент е в рамките на паричните функции. Тук парите като „средство за обращение“ имат равновесен характер, а като „съкровище, натрупване“, имат неравновесен характер (607). Общо погледнато парите, и най-вече тяхната функция „съкровище, или средство за натрупване“, внасят неравновесието в стопанството, те го динамизират. Стоковото стопанство се превръща в динамично капиталистическо стопанство. За последното са характерни цикли, кризи и социална диференциация (класи и слоеве). Парите стават, според Рубин „всеобща форма на принуда, подчинение и субординация“ (532, 533). Парите и техните функции дават възможност за координация на обособените стопански дейности.

Като обобщение може да се отбележи, че Рубин интегрира „теорията на парите“ и „теорията на ценността“ диалектически, чрез теорията за формите на ценността, и тяхната завършена форма, теорията за фетишизма. Диалектическият подход дава възможност да се преодолее проблема за логическите причинно-следствени връзки и порочните кръгове. Всички категории в системата на Маркс се развиват едновременно, диалектически. Ако си позволим да използваме като обобщение един цитат от Рубин (казан по конкретен повод, този на функцията на парите като съкровище):

„Пред нас е процес на едновременно и паралелно изменение на социалния характер и на хората, на стоките и на парите“ (Рубин, 2011, 607).

Един от диалектическите похвати на Рубин (а и на Маркс), е да преодолее разделянето на производството от обращението, като ги обедини в общата категория „възпроизводство“²⁷. Възпроизводството описва непрекъснат цикъл, поредица от следващи една след друга фази на производство и обращение (всеобща размяна). Подчертаването на „възпроизводството“ е направено в третото издание, от 1928 г. (именно това, което е познато на западния читател).

“This uninterruptedness of the process of price formation reflects the uninterruptedness of the process of reproduction. The current process of production repeats the foregoing one. It does not begin without any context, but it has as its own preconditions already the results of the foregoing production, fixed in the form of certain prices. Though the social relations connect commodity producers immediately only in the act of market exchange and are interrupted with its cessation, as their results appears a certain social character consolidated behind the products of labour, for example, certain average prices. [...] If in the theory of value we said, that in the immediate process of production a given commodity producer works independently from the other commodity producers (anarchy of commodity production), with whom they are connected only in the process of exchange, this proposition was right, in so far as we spoke of the process of production and of the process of exchange, considered each individually, from an abstract point of view. In reality, however, a given process of production presents itself only as one of the repeated phases of an uninterrupted social process of reproduction, a phase, preceded and followed by an act of exchange“. (Рубин, 2011, 570/571)

²⁷ Обращение и размяна не са едно и също нещо в системата на Маркс, но не е тук мястото да разглеждаме тази особеност.

Вярно е, че не винаги Рубин спазва този поход, и понякога разделя размяната от производство, като почти винаги в тези случаи поставя акцент върху размяната (Рубин често поставя размяната преди производството, обществото преди частичните, обособени стокопроизводители). Това е и един от оригиналните моменти на неговата теория, който се харесва на френските марксисти, и най-вече на А. Орлеан.²⁸ Трябва да отбележим обаче, че Рубин остава в рамките на марксистките интерпретации на ценността и парите (виж Соболев, 2017), както и че остава в света на стоковите пари на Маркс (кредитните пари не са разгледани). Решаваща стъпка напред в прочита на теорията на парите на Маркс прави А. Орлеан.

Решението на Андре Орлеан: Социологията и теорията на миметизма

14

А. Орлеан познава добре подхода на Рубин и неговия прочит на Маркс от позициите на теорията на фетишизма. Това му е добре известно от книгата на Рубин за ценността у Маркс, *Очерците за парите* не са познати на Орлеан. Орлеан разбира и границите на рубиновата интерпретация. Затова, следвайки своите дългогодишни изследвания в областта на паричната теория (част от които съвместно с М. Аглиета), той предлага фундаментално различен подход²⁹. Този подход, теоретическата системата на Орлеан намира завършен вид в книгата му „*L’empire de la valeur. Refonder l’économie*/Империята на ценността. За едно преосмисляне на икономиката“ (2011). Тази книга представя в синтезиран вид търсенията на автора (в повечето случаи съвместно с М. Аглиета) в областта на теорията на парите, започнали от тяхната книга „*Насилието на парите*“ (1982), и достигнали до нов етап през 2002 г. с публикуването на книгата им „*Парите между насилието и доверието*“. По-нататък, ще се опитаме да изложим в кондензиран вид основните положения в подхода на Орлеан за решаване на координационния проблем на стоковото стопанство. Ще се базираме преди всичко на последната му книга *Империята на ценността*, върху статията му за социологията на парите (Orléan, 2016

²⁸ Виж задълбоченото изследване на еволюцията на възгледите на Рубин в различните издания на „Очерците му за ценността“, направен от японския марксист С. Такенага (2017). Така например радикализмът на Рубин намалява при преход от второто към третото издание. Във второто издание, ценността се появява най-вече на пазара, в размяната. В третото издание, размяната става все повече част от възпроизводството.

²⁹ Както вече посочихме в увода, някои от елементите на паричния подход към ценността и ценността като отношение, са формулирани в книгата на Аглиета от 1979 г. Един от първите, които не само представя на английски основните идеи на Аглиета, но и прави опит да развие тази теория е белгийският икономист Мишел де Врой (De Vroey, 1981 [1980]).

[2013]), както и върху неотдавнашната му статия за мястото на парите у Маркс (Орлеан, 2017). От интерес са и интервюто му, дадено в *Revue de la Régulation*, Орлеан (2013), и на дискусията му с марксиста Жан Мари Харибей (Harribey, 2011, Orléan, 2011)³⁰. Накратко казано логиката е следната (това е според нас и не означава, че Орлеан я разбира точно така).

15

Изходният логически пункт на теорията може да се сведе до необходимостта да бъде формулиран теоретически адекватен координационни механизъм в рамките на стоковото стопанство, който да замени ЗЦ. ЗЦ, както видяхме е уязвим логически. Освен това, според Орлеан, неговата проява, както и формирането на абстрактен труд, са възможни единствено при хипотезата за наличие на единно световно стопанство, единна световна платежна общност, което е далеч от реалността. Орлеан тръгва от необходимостта да реши проблема за координацията, което е същото да се реши задачата за това как се преодолява „обособяването/séparation“ и конфликтите на отделните стокопроизводители, да се установи как се осъществява поддържането на стокопроизводителите в едно цяло. Според Орлеан, за разлика от координацията при капиталистическото стопанство, Маркс не решава удачно проблема по отношение на простото стоково стопанство. Или с други думи, според Орлеан, докато законът за печалбата е изяснен от Маркс и има определена логическа издържаност, то законът за ценността не притежава такава. ЗЦ е слабото място на Маркс.

„Моето несъгласие с Маркс има за източник анализа му на стоковите отношения в том първи, в главата „Стоката и парите“. Да го кажа просто, аз не намирам решенията (на Маркс) отговарящи на „парадигмата на отношенията“, която между другото, Маркс построява при анализи на наемните отношения (salarariat)“ [...] „Моите изследвания върху парите винаги са имали за цел, и това след „Насилието на парите“, да се предложи едно моделиране на стоковото отношение отговарящо на марксовия анализ на наемните отношения (salarariat)“ (Orléan, 2011, 2) или

„Борбата на всички срещу всички с цел да се присвои ценността е резултат от разделянето на производителите в изолирани и независими центрове. Нашата

³⁰ Виж също Montalban (2012).

позиция е, че Маркс подценява посочената антагонистична реалност, защото остава затворен в политическата икономия на своето време, която подчинява парите на закона на ценността“ (Orléan, 2017, 116).

Фундаменталното решение, което Орлеан предлага се състои в скъсване с водещите теории за ценността, наречени „субстанциални“ и „инструментални“. Това означава напускане и изоставяне на ТТЦ, където трудът е разгледан като субстанция (социална или материална). По сходен начин отхвърлена и теорията за полезността като основа на ценността³¹. Орлеан предлага напълно нова теория, където ценността е продукт единствено на социалните отношения, на социалните взаимодействия, т.е. тя е „социален продукт“, който не притежава субстанция³². Орлеан говори за „икономия на отношенията, връзките“ (l'économie des relations). Ценността получава обективност (се обективира), в смисъл на интер-субективност, чрез механизма на парите

„Тайната на парите не бива да се търси в някаква специфична субстанция, като труд, рядкост или полезност на стоките. Не че трудът, рядкостта или полезността, не играят никаква роля, но само защото те имат определена функция доколкото парите им дават тази възможност, доколкото парите произвеждат определена обективност.“ (Orléan, 2016 [2013], 41)

Процесът на проявата на ценността е процес на селекция на всеобщ еквивалент, на парите. Парите стават основен измерител на ценността, и без тях няма ценност, парите и ценността са едно и също нещо. Или :

³¹ Критиката на ценността като субстанция (труд и полезност) е дадена в първите три глави (Orléan, 2011, 17-158)

³² Оставям настрана, дискусията за това какво е субстанция, и как тя е видяно от Маркс, където както знаем има няколко версии (в едната от тях - ценността е социално отношение, трудът е също такъв). В едно писмо ЖМ Харибе отбеляза: „Je pense comme toi que la valeur est un rapport social (relation sociale dis-tu). Et que chercher une substance intrinsèque de la marchandise avant que le travail a été transformé en travail abstrait par la vente sur le marché est une erreur. [...] Car Marx a toujours insisté sur le "saut périlleux". Donc ce qui permet de définir la substance sociale, selon moi, c'est la validation par la réalisation monétaire sur le marché. Autrement dit, la valeur de la marchandise est une fraction du travail social, et indique ainsi la place dans la division sociale du travail. Au moment de la validation, la valeur prend nécessairement la forme monnaie, pour grossir le capital, (Harribey, 2018, lettre).

„Парафразирайки Маркс, ние можем да напишем „Ние познаваме сега субстанцията на ценността: това са парите. Ние познаваме сега мярката за нейното количество: това е количеството пари“ (Lordon and Orléan, 2007, 2)³³

Така паричният процес, който ражда ценността, е онзи координиращ механизъм на обособените стокопроизводители, който ги вплита в общия стопански ред. В този ред на мисли, теорията за парите поглъща теория за ценността, тя и е равна. Парите и ценността са видени като чист продукт на социалните отношения, на социалните връзки. Парите стават основна котва на дадена общност от стокопроизводители. Парите и ценността са институция. Според самия Орлеан:

„В подхода който аз предлагам, парите играят основна роля, първостепенна. Те са фундаменталната за стоковия ред институция, защото само чрез парите икономическата ценността достига до своето социално съществуване. С други думи, парите и ценността са две лица на едно и съща реалност. Те са неразделни.“ (Orléan, 2013, 6)

16

Как обаче става селекцията на парите, кой е механизмът за тяхната поява в рамките на дадена социална общност, как става тази „l'élection monétaire»? Тук Орлеан предлага изключително оригинална теория, която е наречена „теория на миметизма“ и която черпи своите основи първоначално от социалната антропология, и в частност тази на Рене Жиард, а по-късно се добавя и елементи от социологията на Е. Дюркхейм и Ж. Зимел. Към която на по-късен етап се прибавят и някои елементи от философския подход на Спиноза, развивани днес от Фредерик Лордон. В какво се състои този миметичен (имитационен) механизъм?

Миметичната хипотеза, в рамките на която изолираният и „атомистичен индивид“ е заменен с „миметичен, имитиращ индивид“, се състои в това да се предположи социален процес на селекция, чрез който се отделя определен обект, поляризиращ и концентриращ желанията отделните индивиди. Чрез този обект се извършва съизмерването на отделните, обособени индивидуални дейности, и така се поддържа социалното цяло. Механизъм за селекция в последствие се превръща в механизъм на възпроизводство,

³³ Paraphrasant Marx, nous pouvons écrire : «Nous connaissons maintenant la substance de la valeur : c'est la monnaie. Nous connaissons maintenant la mesure de sa quantité : c'est la quantité de monnaie ».

като във всеки един момент неговото функциониране е възможно да бъде подложено на разрушаване (тези моменти са кризите на обществото). В сферата стопанството, селектираната институция са парите. Именно те извършват координиращата роля между изолираните, радикално обособени стокопроизводители, и заменят ЗЦ.

Преди да обясним как става това, ще отбележим, че по убеждение на Орлеан, посоченият механизъм за селекция е всеобщ, той важи за различните социални сфери, където се селектират ценности (религия, морал, политика и пр.) (глава 5, на книгата му *Orléan*, 2011, 210-260)³⁴. Орлеан говори за нуждата от развитие на „unidisciplinarité“ на социалните науки³⁵. Не случайно в първите разработки на Орлеан, тези с Аглиета, парите често са сравнявани и различните видове божества, монарси и пр. (спиращи миметичното насилие, всеки в своята сфера). Ценността и парите са видени като конвенция. Между другото А. Орлеан е един от основателите на специфично френското направление „Икономика на конвенциите“ (*Economie des conventions*).

17

И така, парите са онзи предмет, който се селектира, те са олицетворени на всеобщата ценност и на нейното измерение. Контрастът с традиционните интерпретации (марксистки или неокласически) е очевиден. Парите са основен обект, който се търси, а останалите стоки или блага, са само средство за тази цел (в традиционните интерпретации парите логиката е обърната, парите са средството за достъп до богатата). Жан Пиер Дюпюи, един от водещите френски философи в областта на миметизма, и близък на Орлеан, го казва най-добре:

„Да притежаваш пари, това означава да успея да притежавам (виртуално) всичко, които другите притежават и което аз желая, в същото време не притежавайки нищо (реално) освен едно материалното олицетворение, без вътрешна ценност, притежание на един знак който, не може да се притежава, защото ни препраща към една трансценденталност (тази на колектива по отношение на неговите индивидуални елементи). Притежанието на парите, това е върха на желанието (le

³⁴ Това положение е критикувано от Harribey (2011), виж също Artous (2006).

³⁵ Това по същество е призив към методологически монизъм, или по точно - социален монизъм (в много отношения това ни напомня, разбира се в друг аспект и в други мащаби, борбата за монизъм от А. Богданов).

comble du désir) да притежаваш, които се проявява във формата на отрицание на това притежание“ (реч при награждаване на Орлеан, AFEP, 2017)

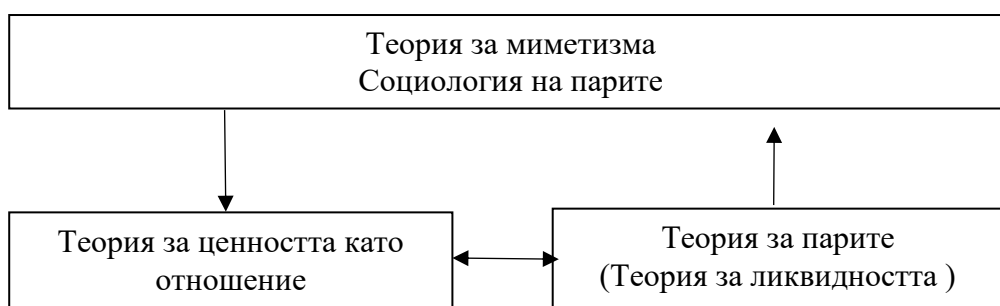
Тази всеобща ценност, парите, се свежда на техническо ниво до желанието и възможността да бъдеш ликвиден. Ликвидността става средство да бъдеш богат. Основното свойство на парите е ликвидността, и в този план Орлеан е много близо до хипотезите за появата на парите, развита от австрийската школа, в частност на К. Менгер, където се говори за „продаваемост, разменяемост/saleableness“ (Orléan, 2011, ch IV; Orléan, 2013, 9). В модела на селекция на парите, Орлеан мобилизира редица теоретични положения от развити от Жирард и Веблен (желанието), Кейнс (несигурността), Ж. Зимел, Ф. Симианд и А. Афталион, и редица други от новата институционална икономия. От особен интерес е използването на някои концепции от философията на Спиноза („affect“, „conatus“, „multitudines ...“).

Погледнато в по-общ план, парите и паричният ред стават водещи по отношение на пазара, и на цените. Те са системообразуваща, циментираща стоковото стопанство, институция. По думите на самия автор:

„Нашата теза се излага по следния начин: паричното съглашение превръща групата от разменящи и обособени производители в колективно тяло, в стокова общност (пазарно общество), и това става от самия факт на приемането от всички на един и същ представител на ценността. Този момент е основен защото прави от парите, и не от пазара, основна, форсираща власт (авторитет), която води до раждането на стоковата общност. Споделеното пространство на оценяване, което е създадено от всеобщия еквивалент ражда пазара, място където се осъществява ЗЦ. Може а се отбележи, че закона за единната цена важи единствено за определено парично унифицирано стопанство. Но анализът трябва да отиде по-далече и да признае че чрез парите една група от стокопроизводители като общност, тоталност се снабдява с една специфична мощ, под формата на обща покупателна способност, която има за база обединение на общността. Ако дефинираме политиката като дейност, която цели да управлява и да улови силата, мощността на групата, то тогава паричната общност се утвърждава като политическо тяло (Orléan, 2011, 113).

Във формата на обобщение може да отбележим, че Орлеан, решава проблема за координацията и преодоляване на радикалната обособеност на стокопроизводителите като заменя ЗЦ и свързания с него абстрактен труд, с механизма на появата на паричната институция. Както отбелязахме, парите стават водещи при „откритието“ на ценността, а механизмът на селекцията на парите и последващо им възпроизводство, - основен за разбирането на стоковото, и в последствие, - капиталистическо стоково стопанство. Този механизъм е описан от Орлеан чрез теорията за миметизма, която е дълбоко социологическа теория.

Схема 2 Модел на интегриране на парите у А. Орлеан

В този смисъл „теорията за миметизма“ у Орлеан (схема 2), притежава инструментално значение на свързващо звено при интегриране на парите и ценността, подобно на „теорията за фетишизма“ в системата на Рубин. Разбира се, решението на Орлеан е по-радикално от това на Рубин, който се опитва да съхрани трудовата теория за ценността. Докато при Рубин двете теории, тази за ценността и тази за парите се развиват по законите на хегеловата диалектика, тоест заедно (като свързващото звено е теорията за формите на ценността, за фетишизма), то у Орлеан теорията за парите съвпада, и дори поглъща теорията за ценността. Ценността като категория е съхранена, макар и лишена от своя „субстанционален“ смисъл. Докато с всички условности, подходът на Рубин може да се нарече философски, то този на Орлеан може да се определи като социологически (през 2013, Орлеан публикува обзорната статия „Социологията на парите“, Orléan, 2016 [2013]).

Но нека продължим с други два теоретични модела, сходни помежду си, и предложени също от - от руснак (в миналото) и от французин (днес).

III

Теорията за парите без теорията за ценността

19

В годините, когато пише И. Рубин (и десетина години преди това), друг руски учен предлага свое решение на проблема за координирането на стоковото стопанство. Той скъсвайки окончателно не само с трудовата теория на Маркс (за което ще стане въпрос по-долу), но и в определен смисъл и с другата водеща теория – тази за пределната полезност. Практически този икономист елиминира теорията за ценността като такава, или тя се превръща в „ненужна тавтология“. Става въпрос за Петър Струве (1870-1944). Интересното, че редица от неговите разсъждения, разбира се под друга форма, могат да бъдат открити в творчеството на един от нашите съвременници и колега на А. Орлеан. Става въпрос за френския икономист Жан Картелие.

Решенията на Петър Струве: статистиката и паричното счетоводство

Петър Струве в младостта си е марксист (той издава и редактира през 1899 г. първия том на *Капитала*), той се интересува от трудовата теория на ценността на Маркс, но много бързо, по свои думи, - вижда нейните граници (Струве, 1900).

По отношения на чистата икономическа теория и методологията, произведенията на Струве не са много (книгата му *Стопанство и цена*, в две части, 1913 и 1916). Към тях се добавят и десетина статии на руски, френски и немски език и дори на български език (издадени преди всичко в емиграция), които обаче са изключително оригинални и теоретично наситени. Не е тук мястото да се спираме върху цялата комплексност на подхода на Струве, излиже в тези материали, както и върху философските аспекти на методологически принципи (виж за подробности Дмитриев, 2004, 2010, 2013, Гловели, 2014, както и в Nenovsky and Penchev, 2018)³⁶. Тук, важното за нас тук е да обобщим в синтезиран вид подхода на Струве към решаване на координационния проблеми на атомизираните стокопроизводители, и за разбиране на мястото на парите в този процес. Веднага трябва да отбележим, че въпреки своята специфика, в системата на руския

³⁶ Виж също Франк (1956), Афанасьев (1994), Гнятюк (1998), както и увода на М. Савченко в Струве (2016 [1913/1934]), стр. 9-28. В изключително синтезиран и задълбочен вид методът на Струве е изложен в лекцията му четена на немски език в София (Struve, 1936/1937).

икономист се наблюдават паралели и „теоретични изходи“ и към модела на Орлеан и към този на Картелие. Според нас сходството с последния е по-голямо. Казано накратко, основните понятия, чрез които може да опишем модела на Струве за координацията на стоковото стопанство са: „пари“, „цени“, „статистически подход към цените“, и „парично сметководство (счетоводство)“. „Ценността“ не е значима категория, тя е „метафизическо удвояване на цената“, тя е „логически фантом“ (Струве говори за „цена \equiv ценност“).

20

П. Струве поставя размяната в основата на всеки стопански строй, дефиниран от своя страна като „система от взаимодействащи стопанства“ (това според нас отговоря на хипотезата за изходното радикалното обособяване на стокопроизводители). В действителност Струве изгражда своя класификация на стопанството която се състои от три базови типа („съвкупност от стоящи редом стопанство“, „система от взаимодействащи стопанства, или стопански строй“, и „общество – стопанство, т.е. субективно теологическо единство“). Принципно, Струве е критичен към различните концепции за производството (били те субективни или обективни, в това число и като база за периодизация на стопанския живот у Маркс). Според него:

„Традиционната концепция за производството има като следствие не само на неправилното натуралистическо (или материалистическо) определение на понятието благо. Ролята на тази концепция се простира значително по-далече. Установяването на върховното начало на категорията производство за обясняване на икономическия процес, набутването на целия този процес в покрустовото ложе на тази категория оказва силно влияние на целия ход на развитието на икономическата мисъл, на цялото построение на системата от икономически възгледи“ (Струве, 1916, 40).

В статията си „Първичност и своеобразие на размяната“, руският учен отбелязва:

„Размяната в икономически смисъл – а самото понятие за размяна възниква въобще като понятие *икономическо* – е нещо напълно първично и съвършено своеобразно фактическо състояние. Размяната е отношение, в което участват

други по-прости отношения, но което в същото време не е разчленимо на тези отношения. (Струве, 2007 [1924], 515).

„Стопанският свят предметно допуска почти изключително индуктивно и вероятностно-статистическо изучаване. Прилагането на дедуктивния метод, в неговия точен смисъл на думата, към икономическите явления, е способно да плоди единствено мними изводи“ (Струве, 2007 [1924], 531).

21

И така, размяната е водеща. Това е първата аналитична стъпка в разрешаване на проблема за координацията. Втората стъпка е да се заяви, че стоковата размяна, стопанският строй, или стопанисването (хозяйствование), както се изразява Струве, предполагат съществуването на „пари“ и „цени“. Според Струве, всички опити да се изведе дедуктивно ценността (в това число и субективната), според Струве, се сблъскват с фактическото съществуване на парите и цените с (цените \equiv ценността). Ще видим че за Струве ценността няма самостоятелен смисъл). Така се достига до твърдението

„Понятията

I. Стопанско благо

II. Цена \equiv ценност

III. Пари,

едно без друго не могат. Обикновено техният логически порядък се установява така както го представяме в предишното изречение. Но този порядък може смело да се преобърне:

I. Пари

II. Цена \equiv ценност

III. Стопанско благо.

Защото всички тези три понятия са само различни аспекти на единно по своята същност явление. В същото време, тези аспекти са в за непосредственото наблюдение и за емпирическото изследване – три основни дадености.

Без идеята за измерване, измеримост, сравнимост, което е същността на парите, не могат да се мислят икономическите понятия като цена-ценност и благо. Но и обратно: парите, като специфическо явление на всеобщо оръдие на размяната и

на плащането, са само възплъщение на идеята за измеримост на благата, намиращи се в оборота и получаващи цена.“ (Струве, 1916, 68).

“The empirical approach, opposite to the metaphysical one, maintains that the equality between commodities and goods is generated by, and only by, the process of exchange. There is, and there can be, no common substance, no equality prior to exchange, that is nothing exogenous to the exchange. It is obvious that from this point of view value cannot influence prices. In general, only the psychological process of evaluation precedes price formation. As regards value, it is the result of prices.” (Struve, 1922, 185).

„Измерение/измерване и измеримост/измерваемост на (стопанските) актове и на резултатите от стопанисването е база за явлението пари. То определя тяхната същност.“ (Струве, 1913, 5).

Парите и цените са водещите и изходни категории на стоковото стопанство. Освен това, те са тясно свързани. Ще оставим П. Струве да говори сам в следващите дълги цитати, той го казва най-добре:

„Ще ни кажат, че за установяване на цените са нужни пари. Но тази забележка не може да ни смути. В нашия основен смисъл стопанският живот без пари е немислим. Защото явлението пари по самата своя същност не се свежда към някаква техника на размяната и даже не изисква свободно разменно стопанство. Същността на парите, не по-малко и не по-много, така или иначе, и за тези или за онези цели, е да осъществява постоянната измеримост и обратимост на „благата“, и да ги превръща в „цени“. „Благата“, които не могат да се превърнат в „цени“, не са стопански блага и затова не съставляват предмет на икономическо разглеждане.“ (Струве, 1916, 44).

„Казват ни, че не може цената да се изведе от цените. На това ние ще кажем, че цената изобщо не може да се изведе от никъде – и това именно поради силата на своята природа, за която ние настояваме, а именно, че тя е една реална даденост. В реалния процес на размяната субективните моменти, от които обикновено се извежда (дедуцира) цената, и момента на парите, са фактически предпоставки, от

които трябва да се разсъждава. Субективните процеси на оценка в системата от стопанства се прикрепят към обективният факт – парите. А парите по своето понятие предполагат друг факт - цената. Само в изолираното стопанство може да се отвлечем от цената и парите. Това указание има въобще принципиално гносеологическо обосноваване и значение.“ (Струве, 1916, 65).

22

Какво е мястото на понятието „ценност“ в системата на Струве? Както споменахме, за Струве „ценността“ няма самостоятелно значение вън от цените (по това той е сходен с Орлеан). Тя е „фантом“ (това пък го приближава до Картелие, ще видим по-нататък). Казано накратко, ценността за Струве не е нужна категория, а теориите за ценността са излишни³⁷. Руският икономист е „безпощаден“ към всички обективни теории (в това число ТТЦ на Маркс), както и тъй-наречените субективните теории за ценността. Повечето от тях разглеждат ценността като субстанция (Маркс)³⁸, докато от своя страна австрийската школа попада в капана на ценността, разглеждана като параметър, т.е. в капана на равновесието. За Струве ценността и ЗЦ като равновесни механизми и следователно са неприемливи.³⁹

„Откриваме в съдбата и значението на идеята за равновесие общото с идеята за равенство в размяната, и с идеята за равноценността. [...] Всички субективни теории за ценността, започвайки от Тюрго и Кондияк, мислят равенството на богатата в размяната; последователните обективни теории на ценността мислят това равенство и равновесие като закон на размяната, а ценността като някаква субстанция. Но отменяйки субстанционалността на ценността, субективната

³⁷ По Струве, още от Аристотел е известно, че „това, което няма цена – няма ценност“. За Струве „цената е факт, то ценността е норма“ (ценността е идеална категория, категория на дължното). Моделите за формиране на цените са два, и водят съответно до „свободна цена“ или до „указна цена“. Тези два модела отговарят съответно на „типична“ и „нормативна“ ценност. Тази двойственост преминава през цялото икономическо творчество на Струве, и е проява на неговия методологически дуализъм (за подробности виж Дмитриев, 2010, 2013; Гловели, 2014).

³⁸ ТТЦ е „особено учение за „субстанционалното“ равновесие на ценностите (Струве, 2007 [1923], 464). Според Струве, марксовата ТТЦ е пряка и „грандиозна аналогия“ на схоластическото учение за първородния грях. „Точна така, както у Маркс, емпирическата „цена“ се управлява от ЗЦ, и така да се каже заимства своето битие от субстанцията на ценността, точно така за схоластиците емпирическите действие на хората се определят от първородния грях“ (Струве, 1913, XXVI). Ще отбележим само, че тази аналогия, разгърната в значително по-фундаментален план („марксизъм – религия“) е предприето от големия полския философ Лешек Колаковски (Kołakowski, 1976/1978).

³⁹ В някои отношения той и съгласен с тези субективни и австрийски теории за ценността, които я разглеждат като психически процес, а не като параметър (Лифман например). Това е друга тема.

теория за ценността все пак възвежда като закон „равновесието“, и му придават особено място “ (Струве, 2007 [1923], 442).

Тук може би е мястото да вметнем, че Струве категорично отхвърля традиционните разбирания за равновесие (статично и динамично) и въвежда понятието „статистическо“ или „подвижно“ (на съвременен език – „нестационарно“ равновесие). Използвайки постиженията на модерната от онази епоха физика, Струве разглежда „равновесието като честен случай на движението“ (Струве, 2007 [1923], 452).

И така, парите и цените (цените \equiv ценности) са основните категории които трябва да се мобилизират за да се опише и анализира стоковото стопанство, т.е. системата от взаимодействащи стокови стопанства. Тези категории се конкретизират чрез „сметководството, счетоводството“, което от своя страна неминуемо притежава паричен израз. С помощта на паричното счетоводство се разберат и разрешат всички основни проблеми на политическата икономия, в това число и проблема за формиране на доходите, за тяхното разпределение (теорията за вменяването), както и за експлоатацията. (Пътем отбелязваме, че експлоатацията, ако може да се говори за такава у П. Струве, е свързана не с принадлежната стойност като у Маркс, а с неравномерното разпределение на правото на частна собственост⁴⁰). Правото и правните отношения са втория механизъм, който заедно със сметководството е ключов за разбиране на стопанските процеси.

23

Но преди сметководството да се появи на сцената, е нужно да се изясни емпиричната база за това сметководство. Това значи да се реши най-важния проблем - този за цените, по които ще се правят регистрациите. Тук идва оригиналната теория на Струве, която се формулира от самия него като „статистически подход към цените“ или „статистификация“. Статистическият подход, под влияние на самия Струве (и на неговия колега, известният руски статистик А. Чупров) става изключително популярен сред младите руските икономисти (Юровский, 1919). Статистиката се подхранва от „доброто“

⁴⁰ Според нас, подходът за разглеждане на доходите, в това число и печалбата, като производни от цените, родни Струве с някои представители от австрийската школа, например с И. Кирзнер и неговата теория за предприемача.

счетоводство, и това дава възможност за анализ на доходите. Според Струве, цените и тяхното статистическо изражение е водещо за политическата икономия⁴¹.

„За политическата икономия, като наука, изходната точка се явява категорията цена. За икономиста доходите се свежда до цените. Трябва достатъчно енергично да се подчертае, че цената е за политическата икономия основната даденост, поддаваща се на регистрация и можеща да служи за идиографическото описание на икономическата дейност, разбираана в смисъл на статистика. (Струве, 1916, 100).

От своя страна, сметководството се обяснява елементарно, то е резултат от основния принцип на стопанска дейност.

„Стопанска дейност на всеки стопанстващ субект се стреми да получи повече за по-малко, се стреми да реализира положителни ценностни разлики. В областта на неразменното (натурално) стопанство, този процес може да протече изключително във формата на субективни оценки. В областта на стопанството, основано по оборот и размяна, този процес се обективира в образуване на цени.“ (Струве, 1916, 22).

„Политическата икономия не може да каже нищо повече за печалбата, отколкото казва един сметководен отчет, или отколкото гласи чл. 101 (470) на нашия „Закон за занаятчийския данък“ (*Положения о промысловом налоге*):

„За чистата печалба, която се облага с процентен данък печалбата, се смята разликата, изчисляема по отчета на предприятието за изтеклата оперативна година, т.е. разликата между сумата от brutния доход и низшестоящите, действителните разходи и отчисления за същата година“.“ (Струве, 1916, 95).

„Само статистическата обработка на първичните данни и критически направена бухгалтерия може да даде отговор на цяла поредица от въпроси, които е поставяла политическата икономия и които се е опитвала да разреши „дедуктивно“. В

⁴¹ В действителност, в случаите, когато говори за „ценност“, то той я разглежда статистически, като „субективна средна“ (както вече споменахме, за Струве ценността няма никакви обективни основи), като тази средна е видяна статистически като „статическа мода“ (много общо с конкурса по красота на Кейнс, и в определен смисъл и с миметичното формиране на ценността у Орлеан).

частност, само по този начин е разрешима проблемата за отчитането на доходите на отделните стопанства. Само така (чрез бухгалтерията) може да бъде разяснено онова, което съставлява реалното съдържание на проблемата на разпределението.“ (Струве, 1916, 86).

„Който казва „размяна“, - казва „цена“. По-нататък, доколкото може да се говори за в размяната за „равенство“ – то логически в размяната винаги е „равна“ именно и единствено цената“ (Струве, 2007 [1924], 513).

От горните цитати, става ясно, че нещата се свеждат до парично счетоводство. Следващият въпрос е: какво е мястото и как се появяват парите в модела на Струве? Да изясним това накратко.

24

Струве няма специален тест посветен на парите, въпреки че засяга често тази тема⁴². Възгледите на Струве за парите могат да бъдат открити някои от pasajите, най-вече в първия том на книгата му *„Стопанство и цена“* (Струве, 1913) (в глава втора, където илюстрира чрез парите методологията си на дуализъм (67-79), както и в глава трета, където разглежда *„Указная цена и деньги“* (315-321). Вижданията си да парите, Струве излага и в лекциите си от 1916 г. (Струве, 1916, 161-164), както и в една от статиите си на френски език (Struve, 1922). Някои общи методологически положения. Първо за „дуализма на парите“ и второ, - за свързаното с него твърдение за връзката между теорията парите и теорията на цените.

Според Струве, парите имат двоен/дуален произход, съгласно дуалния характер на общия принцип на обществен и стопански процес. Или както авторът се изразява наличието на две тенденции - „естествена (хетерогеническа) или рационална (автогеническа). И което е важно, тази дихотомия не бива да се смесва с друга позната дихотомия, а именно - „металисти – номиналисти“. Посвещената не систематическа

⁴² Неговият ученик Симеон Демостенов (1886-1966), запълва тази празнота и посвещава практически цялото си творчество на изучаване на проблемите на парите, следвайки основните методологически принципи на своя учител. Интересът на Демостенов към парите и историята на парите, може да се обясни като насока, дадена му от Струве в самото начало на кариерата. Демостенов е изпратен в рамките на регулярната практика, според която най-добрите руски студенти се обучават в чужбина, в случая на Демостенов – в Германия и Австрия (1912 -1914). (виж за подробности Nenovsky and Penchev, 2018).

дихотомия, а генетична, т.е. историческа. Последната показва само „многообразните пътища на развитие на парите“ (Струве, 1916а, 165). Според Струве :

„Оставайки на почвата на фактите, може да приложим върху явлението пари, основния дуализъм на общественото икономическото процес. „Естественият“ момент, хетерогеническият момент, преобладава в парите в течение на продължително време, но рационалният, автогеническият момент, никога не отсъстват. Задачата и историята на развитието, на теорията на парите се заключава това, в реалното явление пари да се разгледа и да се претегли действието на двата посочени момента. [...] Тъй като „теорията на парите“, от гледна точка на основния дуализъм, е само специален случай и специален въпрос на „теорията на цената“, то тук, на това значително по-обширно поле - пред нас възниква същата проблема (НН: за дуализма).“ (Струве, 1913, 79).

Посоченият дуализъм, казано от нас с прости думи, - между парите като спонтанен, стихийен пазарен и обществен, и парите като рационален, волеви акт на властта, на държавата, - е разгледан от Струве при представяне на вековната еволюция на паричната теория и паричната история през вековете. Струве излага основните моменти от историята на паричната мисъл, започвайки от Аристотел, и римските юристи, отделя особено внимание на феодалната теория на парите, за да стигне до популярната в онези години теория на Г. Кнап⁴³.

Второ, - да погледнем функциите на парите. Според Струве тези функции са преди всичко „средство за плащане“ и „средство за размяна“, като мерната единица (средствата за мерене), е тясно свързано преди всичко (но не само) със средството за плащане. За Струве средството за плащане и средството за размяна са равно представени в паричната история. В различните периоди и общности доминира едната или другата функция (в епохата на феодализма, например водещо е средството на плащане, което се проявява във феодалните теории за парите). Често се създава впечатлението, че Струве дава приоритет в исторически, генетически план (но не в систематически) на средството на плащане. Да чуем самият Струве:

⁴³ Трябва да се отбележи, че Струве полага само основите на този тип прочит на паричната история - от позициите на основния дуализъм, до голяма степен неговите усилия са продължени, в значително по-голям мащаб от ученика му Симеон Демостенов.

„Качеството на парите, тоест всеобщото платежно средство, а след това средството (оръдието) на размяна, се прикрепява преди всичко към предметите за украшение, именно защото за първобитното съзнание предметите за украшение служат като най-добри показатели за богатството. [...] Първоначалната функция на парите се свежда до функцията на платежно средство: парите първоначално се явяват средство за натрупване на плащания в ръцете на лица, които могат лесно да привлекат към себе си ценности, опирайки се на принадлежащата им в обществото власт. Такава роля играят всички плащания към силните и властните, например, всякакви видове глоби. [...] Държавата определя цената на парите първоначално с пряката цел за обогатяване, разглеждайки паричното дело като обект на финансово монопол. Директивният характер на цената на парите произтича по този начин от тази нейна функция, която Кнап с правилен исторически нюх поставя начело на разбирането на цялото явление пари, т.е. от функцията „платежно средство“ (Струве, 1916а, 161-163).

„Парите израстват от два корена: от размяната/обмена (двустранен акт) и от плащането (едностранен акт). Но доколкото на парите е присъщ държавно публично правен характер, доколкото те са област на регулиране, и са автогеническо явление в нашия смисъл, - те израстват от „платежния“ строй, от регулирането на реда на плащанията“ (Струве, 1913, 317)

Системната равнопоставеност на двете функции (средство за плащане и средство за размяна), е свързана със системната равнопоставеност на двата вида цени (указни/директивни и волни/свободни)). Съответно в едната конфигурация скалата на цените идва от „нормата на платежите“ (чрез пари-монета), а в другата конфигурация, тази скала на цените идва от „норма на размяната“ (чрез парите-стока) (Струве, 1913, 318-319, 1916а, 164).

Цялата изложена дотук дихотомия на парите и на цените, дава основания на руския учен, да приеме като равнопоставени и равновалидни, двете водещи парични теории от онази епоха, а именно – на тази на К. Менгер и тази на Ф. Кнап. Всяко от двете теории описва едната от страни на двойствения паричен процес. Подходът на Менгер, - спонтанността, хетерогеничността, и функцията на размяна, а подходът на Кнап – рационалността, автогеничността, и функцията средство на плащане. За отбелязване е и специфичния

прочит на теорията на Кнап, която е разгледана не като сугубо „държавна“, а като социологическа и „обществена“, като теория за „платежната общност, платежен съюз“, в рамките на която се образува определено „съсредоточие (средоточие)“ на платежна власт (държава, банка и прочие) (Струве, 1913, 78). Тук намираме общо с паричните мрежи на Картелие. Теорията на Кнап, според Струве, показва процеса на рационализация на паричното дело. От тук и подходът на Струве към паричната политика:

„Държавата – това го показва цялата история на паричното обращение в света – не е всемогъща, но не е и безсилна по отношение на парите. [...] „Идеализацията“ или „номинализацията“ на паричното ограничение се свежда до проста заповед; това е проблемът за рационалното овладяване на сложното преплитане от явления, в които хетерогеническият елемент играе значителна роля. Игнорирането на този елемент, „превишаване“ на икономическата власт на държавата, веднага се проявява като крушение на паричната политика.: управлението на паричното обращение се е превърнало в парична анархия“ (Струве, 1913, 321)

25

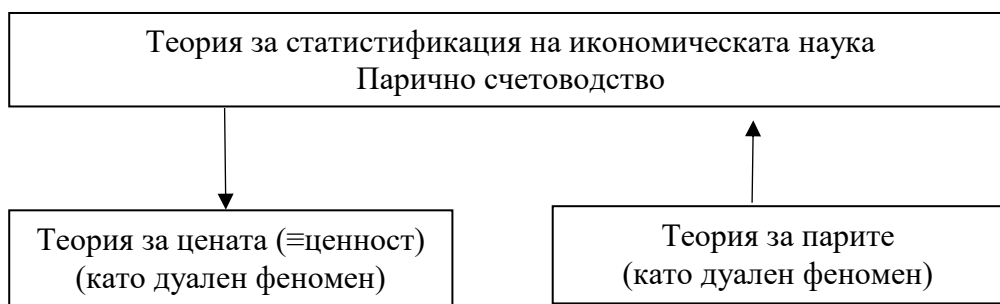
Накрая трети момент, ще си позволим да отбележим ролята на имитацията/миметизма при селекцията на паричния носител (модел развит, както видяхме, задълбочено от А. Орлеан).

„Докато тези предмети служат за индивидуални украшения или отличителен знак, те все още не са способни да изпълняват тази функция (НН: „първо средство за плащане, а после средство за размяна“). Но, развитието на потребностите се определя от две тенденции: 1 – стремеж за отделяне и 2 – стремеж към нивелиране. Украшението възниква индивидуално, а после става всеобщо чрез подражание. Този отличителен знак постепенно получава обща оценка, известна флуидност (*ходкост*). Ето така предметите на украшение първоначално се появяват в ролята на пари.“ (Струве, 1916а, 161-162).

Ясно е, че в модела паричния генезис на Струве „флуидността (*ходкост*)“, отговаря на категорията „ликвидността“ в похода на Орлеан. При всяко положение, обаче и двата

автори са повлияни от подхода на К. Менгер. В други места, Струве се доближава до Орлен, като подчертава напълно конвенционалния, констуктивистки характер на стопанските отношения, които могат да се разберат чрез теорията на фетишизма на Маркс (Струве, 1913, 25-26)⁴⁴.

Схема 3 Модел на интегриране на парите у П. Струве

Въпреки теоретичните приноси (дуализъм на паричния ред, връзки между паричните функции), според нас, водещите оригинални моменти у Струве са свързани преди всичко с подчертаването на ролята на паричното сметководство (счетоводство, бухгалтерия). Паричното сметководство на Струве напомня много отношения паричната теория на една от водещите съвременни френски парични институционалисти, Жан Картелие, към излагане на която преминаваме.

Решението на Жан Картелие: паричните мрежи и паричното счетоводство

26

Жан Картелие (заедно с Карло Бенети), е може би един от първите автори, поставил началото на „паричния подход“ към решаването на базовата дилема за координацията на обособените стокопроизводители, т.е. за възможността количествено да се представи социалната оценка (валидиране) на обособените частни, индивидуални дейности. Това е направено в книгата „*Marchands, salariat et capitalistes*“ (Benetti and Cartelier, 1980)⁴⁵. В последствие Картелие публикува самостоятелно или в съавторство (с К. Бенети и М. Аглиета, и други) статии и монографии, между които като важни за нашата тема се

⁴⁴ Виж статията на Sobel (2016), в която се прави констуктивистки прочит на теорията на фетишизма у Маркс.

⁴⁵ Почти във същото време Аглиета и Орлеан публикуват своята пионерна книга „*La violence de la monnaie*“ (1982), за която вече стана въпрос.

открояват „*Marx's theory of value, exchange and surplus value : a suggested reformulation*“ (1991); „*La monnaie*“ (1996), „*Comptabilité et pensée économique* » (2006), « *Beyond modern academic theory of money* » (2012) „*L'intrus et l'absent* » (2016), а също и доклада на конференцията, посветена на 150 годишнините от публикуването на Капитала (Cartelier, 2017). Базирайки се на тези публикации, по-долу ще се опитаме да представим едно обобщение на подхода на Картелие (така както го разбираме и без да претендираме, че този подход не може да се представи по друг начини и по-добре).

Първо, следвайки класификацията на Жозеф Шумпетер (виж Schumpeter, 2014 [1929]), Картелие смята, че „паричният подход“ решава по-добре от „реалния подход“ (този на ценността) задачите за координацията на стокова дейност, и като цяло на стопанската дейност на обособените производители⁴⁶. В действителност Картелие отхвърля подхода на ценността във всичките му разновидности (трудова, тази на полезност, на аксиоматика на Ж. Дебре и пр.⁴⁷). Най-значително влияние е отделено на трудовата теория на Маркс, от която авторът тръгва и на която „прави рационална реконструкция, следвайки духа на марксизма“ (Cartelier, 2017, 9).

Наистина, всички основни теоретични задачи и проблеми, които Маркс е смятал за важни (в това число и за формирането на касите и за експлоатацията), са съхранени в новия паричен подход, без да се прибегва до категориите „труд“ и „ценност“. Накратко

⁴⁶ Подробен анализ на паричния подход на Шумпетер е направен в статията на Одил Лакомски (Lakomski -Laguerre, 2016). Сред икономистите, които споделят паричния подход, били те марксиста или не, може да отбележим П. Мехринг (P. Mehring), М. Хенрих (M. Heinrich), Д. Милос (J. Milios), Ф. Мосли (F. Moseley), А. Шайкх (A. Shaikh) и др. Много са и авторите, които смятат, че теорията за ценността е ненужна в модела на Маркс, а част от неговите постижения, включително и това за съществуването на принадлежния продукт (surplus) могат да се изведат без посредничеството на трудовата теория за ценността, т.е. направо от физическите стокови потоци (това прави в действителност П. Срафа). Виж Ж. Коен (G. Cohen), Я. Стийдман (I. Steedman), Р. Меак (R. Maek) и др. Тези марксиста са наречени „алгебрични“, и са критикувани от А. Шайкх (Shaikh, 1981). Критиката на Шайкх в много отношения напомня подхода към теорията на ценността на И. Рубин.

⁴⁷ Например Ж. Дебре още в самото начало на икономическата част на своята книга своята заявява че се абстрахира от парите и разсъждава в реални, абстрактни мерни единици: « No theory of money is offered here, and it is assumed that the economy works without the help of a good serving as medium of exchange. Thus, the role of prices is as follows. With each commodity is associated a real number, its price. When an economic agent commits himself to accept delivery of a certain quantity of a commodity, the product of that quantity and the price of the commodity is a real number written on the debit side of his account. This number will be called the amount paid by the agent. Similarly, a commitment to make delivery results in a real number written on the credit side of his account, and called the amount paid to the agent. The balance of his account, i.e., the net value of all his commitments, guides his decisions. (Debreu, 1959, 28). Интересното е че Дебре, формулира основната задача на своя труд по сходен на разглежданите от нас автори, като изрично подчертава, че неговия анализ на ценността ще бъде в „реално“ (не в парично) изражение: « The two central problem of the theory that this monograph presents are (1) the explanation of the prices of commodities resulting from the interaction of the agents of a private ownership economy through market, (2) the explanation of the role of prices in an optimal state of an economy. The analysis is therefore organised around the concept of a price system or, more generally, of a value function defined on the commodity space » (Debreu, 1959, ix).

казано паричната институция, или платежната система (която ще разгледаме по-долу, и която е единство на паричната институция и на счетоводството), е онзи централен елемент, който решава проблема за координацията на частичните и обществените оценки, за организацията на обособените стопански дейности.

„Всеки производител пристъпва към свое частно пресмятане за да определи личното си усилие, което е готов да достави за да произведе това или онова благо, без тези дейности (усилия) да са част от благата за потенциална пазарна размяна. Всеки взема решение за своя собствена сметка като резултат от това което смята да получи за своето усилие. Но това усилие не е познато на останалите производители и не влиза в техните сметки. Пазарът е онова място, където конфронтирането на продуктите на независимите и децентрализираните дейности.“ (Cartelier, 2016, 21).

27

Второ, Картелие категорично не приема подхода на ценността, и на двойственият характер на труда (т.е. свеждането на конкретните и частни видове трудове до абстрактен и обществено необходим). В този план, според френския автор, заслугата на Маркс се състои в това, че е поставил правилно проблема за координацията на частно/обществено, но за сметка на това, предложеното решение в рамките на трудовата теория и на съизмерването чрез труд – е неправилно. Или още, трудовата теория за ценността на Маркс (а и не само тя, - Картелие подробно анализира Смит и Рикардо, Cartelier, 2016), както и марксовият закон за ценността (ЗК), са абсолютно не способни да решат логически координационния проблем. Това е така, защото липсва възможността за измерване, съизмерване, и изобщо за представяне на основните стопански връзки в количествени величини, без прибегване до паричните цени и до парите.

« Quantities of labour have to be determined, if not, value and wealth have no meaning at all. »
(Cartelier, 2017, 3)

Трябва да добавим, че още от първата си книга, Ж. Картелие и К. Бенети, критикуват наречената от тях „хипотеза за номенклатурата“ (*hypothèse de nomenclature/nomenclature hypothesis*), тоест реалният подход за решаване на координационния проблем и изследване на „социалната връзка“. Според „хипотезата за номенклатурата“, в моделите на теорията на ценността (било то трудова или неокласическа), се предполагат зададени

(т.е. необясними) наборът от блага (потребителни ценности) и наборът от стопански агенти (с техните предпочитания и техники).

„Това общество, което е обект на изследване тук се характеризира фундаментално чрез обособяването (*séparation*) на елементите, което го съставят. [...] Политическата икономия има за отправна точка съществуването на количествени отношения в едно общество, съставено от множество елементи. Това може да се осмисли на базата на две „очевидности“, които взаимно се изключват: или (i) на базата на множество от различни сметки поддържани в общи сметки единици; или (ii) чрез, това което наричаме „хипотеза на номенклатурата“, според която са взети като дадени множество от физически дефинирани обекти (и затова винаги *apriori*) разпределени между елементите на обществото. За нас е важно да разберем коя от двете „очевидности“ е кохерентна с понятието за обособяване (*séparation*). (Benetti, Cartelier, 1980, 12).

Нещо повече, според Картелие, в рамките на списъка от блага и стопански субекти, не се включват и редица важни блага и субекти (които често сме свикнали да разглеждаме като част от списъка). Едни от тях са например трудът („услугата на труда“, или „работната сила“ в модела на Маркс), както и носителят на труда - работникът. Според Картелие трудовите и наемните отношения (които определят капитализма, или наемната икономика (*économie salariale*)), не са подчинени на пазарните механизми, те са извън пазарни отношения. Поради тази причина е невъзможно, и трудът и наемният труд, да бъдат интегрирани логически нито в трудовата теория за ценността, нито в неокласическата теория за полезността, - те са „изкуствено натрапени“ за тези две теории. Според Картелие наемният работник не е пазарен субект, защото не съществува нито пазар на работна сила, нито на труд (трудовите отношения могат да се разберат само в рамките на предприятието). За разлика от пазарните, трудовите и наемните отношения са нееквивалентни отношения. За да задълбочи своя анализ на трудовите отношения, Картелие посвещава последната си книга именно на проблема за интегриране на трудовите и наемните отношения в икономическите модели (Cartelier, 2016). Авторът е убеден, че успешна интеграция е единствено възможна в рамките на един паричен подход, или както той го нарича „подход на платежните системи“.

Според Картелие трудът не е субстанция. Икономическата теория го свежда до такава субстанция (физическа или социална), с цел да се направи опит за неговото измерване и

съизмерване и по този начин да реши координационния проблем (частно/обществено). Това субстанционизиране обаче, и във всичките му разновидности, води до задънена улица. Меренето на труда е невъзможно извън заплатите, т.е. извън света на цените и парите. Картелие многократно се позовава на трудовата на Доминик Меда, която показва трудностите при осмисляне на категорията труд, невъзможността труда да се отдели от неговия носител, от индивида. В рамките на отклонение, веднага ни идва на ум, една от основните критики към трудовата теория на Маркс, отправена от големия руски икономист М. Туган Барановски, а именно, че човекът и неговата личност са неотделими от трудовия акт. Този принцип, в последствие заляга като основа в етичната теория на Туган Барановски за ценността, в която където човекът като личност (*man as a supreme value*) стои над полезността и над ценността (Nenovsky, 2009).

И така, трето, стигнахме до паричния подход, който според Картелие, е единствено правилният подход, метод. Картелие говори за дилемата „ценност или пари“, която често е изнесена в заглавията на публикациите му (Cartelier, 1996, 45; 2012, 165).

« The main contention is that an internal criticism of Marx's theory of exchange and surplus value leads one to restate it in a different framework. This framework, which may be called the “monetary approach”, represent an alternative to the theory of value» (Cartelier, 1991, 257)

В какво обаче се състои паричният подход? Тук приносите на френския автор са важни (разбира се, трудно ми е да преценя, кое е собствен принос на Картелие и кое е плод на неговото сътрудничество със К. Бенети).

Принципно погледнато, за Картелие парите са водещата социална институция, без тях няма нито пазари, нито капитализъм. Парите трябва да се поставят в началото и в основата на всяка теоретична икономическа система (Cartelier, 1996). По-конкретно, и казано накратко, основният инструмент, чрез който се разбира социалната връзка, е „платежната система“ (съвкупност от платежни матрици). Тази платежна система е конкретен продукт от сливането на две допълнителни (комплементарни) социални институции, а именно – паричната институция и институцията на двойното счетоводство. Платежната система заменя Марксовия „двойствен характер на труда“, тя е конкретна форма на съществуване на паричната институция. Паричната институция се състои от три елемента, три типа правила:

„To sum up, money is the “Great Accountant”, the scribe of the market economy. Money is not a thing or a commodity but the set of rules permitting to write in the accounts and to transfer units of accounts from one account to another in an economy subject to market rule (decentralisation, equivalence, etc.). [...]

A minimal set of rules constituting a payment system springs from these characteristics: three rules define a payment system. (1) The *nominal unit of account* is a necessary condition for making individual actions known. This nominal unit may or not be defined in a material way [...]; (2) money is defined also by a *minting process*, i.e. by some rules determining the amount of means of payment made available to agents in order to make their actions effective in the market. [...] The process by which they get the means of payment may be various (from the mining of gold to pure credit) but it must exist. The mining process is a generic term to denote the various ways through which people get money independently of their sales. [...] Individual actions appear as interdependent according to a matrix of payments. Money is the name of that specific interdependence associated with decentralisation. The matrix of payments is the quantitative and synthetic expression of what is individual freedom in a market economy. [...]; (3) In general, individual agents experience non-zero balances, either monetary deficits or surpluses. The equivalence principle does not hold unless some procedure of settlement of balances is built-in as part of the “money institution”. Balance settlement restores the principle of equivalence in case of disequilibrium. [...] Money is nothing but the set of rules which makes possible the working of that special combination of decentralisation of individual actions and *a priori* imposed equivalence“ (Cartelier, 2012, 165-170)⁴⁸.

За Картелие, и за неговите ученици, парите са в центъра на икономическото неравновесие (вижда се разликата с ценностните теории, които предполагат равновесие). Парите са форма на „децентрализирана координация на стопанските дейности“, те са алтернатива на централизирания клиринг (виж също Ulgen, 2012). По думите на самия Картелие, парите са своего рода „Голям счетоводител/Great Accountant“ (Cartelier, 2012, 165).

29

Четвърто, горните твърдения ни отвеждат към един от централните елементи в теоретичната система на Картелие, а именно - ролята на паричното счетоводство. (Откриваме веднага определени сходства с модела на Струве, където принципите на

⁴⁸ Сходни определения са давани и в други публикации на Картелие. Като цяло неговото разбиране за парите като платежна система от правила не се променя с годините (Cartelier, 1996, 74-77 ; 2006, 1016 ; 2016 ; 2017, 9).

счетоводството, макар и не развити, да също са определящи). За Картелие счетоводството (което винаги е парично, то не може да се прави нито в трудови нито в някакви други единици) е обект на специално внимание. Френският автор му посвещава специална статия, в която разглежда мястото на счетоводството в историята на икономическата мисъл (Cartelier, 2006). Пак сходно със системата на Струве, сметководството е тясно свързано с юридическите отношения, с правото (в това число и с правата на собственост), разбира се и със фискалните отношения⁴⁹.

« Сметките имат перформативен характер. Това е следствие не само от факта, че сметките служат за доказателство пред търговските трибунали но също поради това, че счетоводството е неотделимо от правото (алгебра на правото, според една известна дефиниция), но и от фискалните отношения. Приключването на сметките на предварително определена договорена дата, както и всички процедури които се свързват с това (проверка от експерт счетоводителите, изчистване на сметките, юридически уреждания, фалити и пр.), показват на всички участници истинската стойност на всеки един от тях. Така, стопанското общество се формира обективно наблюдавайки се чрез счетоводната система. Сметководството не техника на наблюдение на нещо, което съществува вън от него (от наблюдението). Сметководството е част от пазарното стопанство и от капитализма.» (Cartelier, 2006, 1014)

Както вече споменахме, счетоводството може да се извършва единствено в парична форма. В този смисъл сметководството е допълними институция на паричната институция (както и е несъвместимо с теорията за ценността). Или според самия автор:

« Накратко, парите – като единица за мерене, всеобщо средство за плащане и основа за урегулиране на салдата – е неизбежна предпоставка, както за анализа на пазарната икономика, капиталистическа или не, както и за изработване на едно ефикасно счетоводство. (Cartelier, 2006, 1016)

Споменахме вече, че предлагайки ново и различно от това на Маркс решение на проблема за координацията на стопанската дейност, Картелие се стреми да съхрани „духа на марксизма“. Част от запазването на този дух е преоткриването в новата реконструкция на редица типични за Маркс проблеми, а именно – формирането на класи, мястото на наемната работническа класа, както и проблемите на експлоатацията.

⁴⁹ Това се открива и в пионерната книга (Benetti and Cartelier, 1980, 38-40).

Процесите на формиране на различни социални групировки (класи), както и появата на експлоатацията, могат според Картелие, да се предефинират и да се преоткрият в парична парадигма на децентрализираното стопанство. Така например, в рамките на паричните отношения, се появяват отношения на „парично доминиране“ и „парична подчиненост“⁵⁰. Те се проявяват в ограничен достъп до средство за плащане, което е характерно за наемните работници. За разлика от Маркс където работникът се дефинира като „отделен и нямащ достъп до средства за производство“ (т.е. дефинира се в производството), то тук наемният работник се определя като „нямащ достъп до средства за плащане“ (например до банкови пари, банков кредит). Тази пречка, го оставя извън пазарната размяна и той трябва да прибегне до нееквивалентни, непазарни отношения, за да има достъп до парични средства, до парите като „техниката на разплащане“. Той Работникът в модела на Картелие, няма достъп и е отделен от размяната. Като следствие, теорията на работната заплата трябва да изхожда от този факт на изключването на работника от паричните мрежи. Наемното отношение, което е непазарно по своята природа, е функция от паричното отношение.

Както отбелязахме, за разлика от другите френски институционалисти (Орлеан например), Картелие отделя специално внимание на проблемите на интегрирането (или по –точно на невъзможността от интегриране) на трудовите отношения и наемния труд в икономическите модели (в това число и на Маркс). На това е посветена и последната му монография « *L'intrus et l'absent* » (2016). В нея той се спира изчерпателно върху въпросите за експлоатацията (Cartelier, 2016, 150-160). Картелие разглежда различните видове експлоатация, и различните походи към нейните корени (той отделя специално внимание на походите на M. Fleurbaye (три типа експлоатация) и D. Ellerman (нелегитимността на трудовия договор) и пр.). За френския икономист, експлоатацията произтича те от това, че работната сила е стока (както у Маркс), а точно обратното – че не е стока. В действителност „наемният работник не стопански субект, защото не е в състояние да избира какво да произвежда, как да го произвежда и в какви обеми“ (Cartelier, 2016, 165). В производството, той не носи отговорност, няма и права. Наемното отношение не е разменно отношение, то е отношение на подчинение в рамките на предприятието. Като заключение, Картелие заключава:

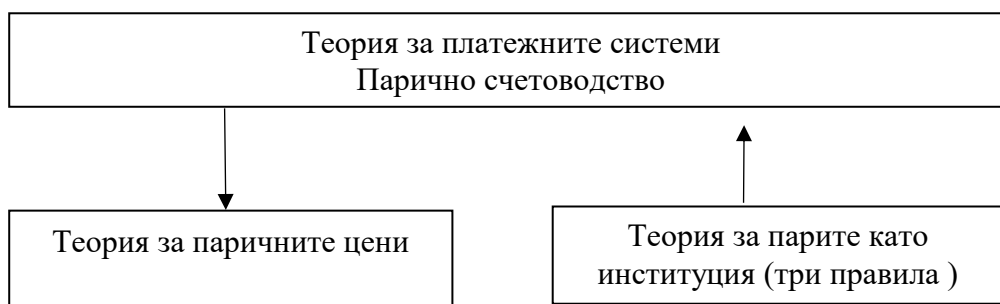
⁵⁰ Подобни интуиции могат да се открият в Nenovsky (2002).

« Наблягайки върху значителните разлики, които съществуват между една пазарна икономика и една икономика базирана на наемния труд, настоящата книга върви в същата посока като тази на Маркс, въпреки че отрича неговата аргументация базирана на теорията на ценността. Важно е, да не се смесва утопията на пазарната икономика с реалността на капиталистическото стопанство. Това ни помага да уточним целта на критиката, - не децентрализираната размяна основана на пазара, а - експлоатацията на наемния труд в рамките на предприятието. Трябва да се преосмислят самите условия на производство, като се стремим да ги освободим колкото се може повече от ефекта на наемните отношения.“ (Cartelier, 2016, 168-169)

31

Всички разгледани икономически зависимости са следствие от представянето на Картелие на стопанските агенти като носители на сметки (или като сметки), за разлика от неокласическия модел, където те са точки, с определени дадени предпочитания, производствени техники и пр. В крайна сметка може да обобщим подхода на Картелие до следната схема 4, в него теорията за платежните системи и за паричното счетоводство заема централно място. Особеното тук е, че теорията за ценността липсва, тя е ненужна.

Схема 4 Модел на интегриране на парите у Ж. Картелие

Накрая като допълнение ще отбележим, че още в пионерната си книга от 1980, Ж. Картелие и К. Бенети смятат, че паричният подход дава възможност структурирането на пространството (на блага/потребителни ценности и на стопански агенти) да се разглежда като ендегенно, като генерирано от самите парични потоци. Ендегенното и „парично провокирано“ появяване на множеството от блага и на конкретните дейности, като алтернатива на „хипотезата на номенклатурата“, най-вече описване на неговите конкретни механизми, е изключително трудна и амбициозна теоретическа задача, която по наши преценки, остава нерешена. В общи линии, динамиката на системата е според

нас слабото място на модела, в тази насока са и последващите опити за моделиране от страна на привържениците на този подход (Benetti and al., 2012).

IV

Дискусия

32

В знаменитото си писмо към Л. Кугелман Маркс формулира в сбита форма проблема за координацията на децентрализираната стопанска размяна, за ролята на Закона за ценността (ЗЦ), както и неспособността на „вulgарните“ икономисти да решат теоретично този проблем (понеже са неспособни зад видимите пазарни променливи да дефинират „дълбоките категории“ на ценността и труда).

« All that palaver about the necessity of proving the concept of value comes from complete ignorance both of the subject dealt with and of scientific method. Every child knows that a nation which ceased to work, I will not say for a year, but even for a few weeks, would perish. Every child knows, too, that the masses of products corresponding to the different needs require different and quantitatively determined masses of the total labour of society. That this *necessity* of the *distribution* of social labour in definite proportions cannot possibly be done away with by a *particular form* of social production but can only change the *mode* of its *appearance*, is self-evident. No natural laws can be done away with. What can change in historically different circumstances is only the form in which these laws assert themselves. And the form in which this proportional distribution of labour asserts itself, in the state of society where the interconnection of social labour is manifested in the *private exchange* of the individual products of labour, is precisely the *exchange value* of these products. Science consists precisely in demonstrating how the law of value asserts itself. So that if one wanted at the very beginning to "explain" all the phenomena which seemingly contradict that law, one would have to present the science *before* the science. [...]

The vulgar economist has not the faintest idea that the actual everyday exchange relations can not be directly identical with the magnitudes of value. The essence of bourgeois society consists precisely in this, that *a priori* there is no conscious social regulation of production. The rational and naturally necessary asserts itself only as a blindly working average. And then the vulgar economist thinks he has made a great discovery when, as against the revelation of the inner interconnection, he proudly claims that in appearance things look different. In fact, he boasts

that he holds fast to appearance, and takes it for the ultimate. Why, then, have any science at all? (Marx, 11 July 1968, Marx/Engels Internet Archive (marxists.org))"

Истината е, че самият Маркс не успява по задоволителен начин да реши формулирания от самия него базов теоретичен проблем. Законът за ценността не може нито количествено, нито дори качествено (въпреки многобройните усилия на диалектиката, на „теориите на формите на ценността“ и „на превърнатите форми“ и пр.) да обясни поведението на цените и като цяло да обясни координацията на независимите стопански дейности. За да преодолеят тези недостатъци, марксистите и икономистите сред Маркс, като и съвременните марксисти, поемат обратния път, този на „вулгарността“.

33

В настоящата статия (студия) ние приставихме четирима от тези пост-марксисти „вулгарни“ икономисти. Става въпрос за двама руснаци от началото на 20 век – И. Рубини и П. Струве, и двама съвременни френски икономисти – А. Орлеан и Ж. Картелие. Взети по двойки (Рубин/Орлеан) и (Струве/Картелие), тези учени приставят две посоки на решение на тези ограничения. И двете посоки са свързани и извеждане на водещата роля на парите в процеса на координация. Парите стават водеща социална институция, която в определен смисъл подчинява функционирането на пазара и на капитализма. Размяната е поставена в центъра на внимание, в което се състои и голямата разлика с ортодоксалните марксисти, където водещо е производството⁵¹.

Първият подход, към когото причисляваме (с всичките различия между тях) големият руският марксист И. Рубин и съвременният френски институционалист А. Орлеан, предлагат една „парична теория за ценността“. И докато при Рубин, и имайки предвид враждебната обстановка в която живее, паричният подход не е напълно очертан (макар че ясно прозира, особено в неговите *Есета за парите*), то у Орлеан паричната теория за ценността е системно развит и се радва на значителна публика (поне във Франция). Двете категории „парите“ и „ценността“ се разгръщат и формират едновременно. „Теорията за парите“ е водеща (при Орлеан), и равнопоставена (при Рубин) на „теорията за ценността“. Връзката между двете теории се осъществява чрез специфична трета теория,

⁵¹ Поставянето на „размяната“ като водеща в теоретичната система, както и предложенията за реформи именно на размяната, са смятани от Маркс и ортодоксалните марксисти за основен недостатък и признак на „вулгарност“ (виж например анализите на предложенията и проектите за реформи на размяната, и на паричното обращение, направени в двете интересни книги, тези на Аусу, 1908 и Атлас, 1969).

играеща ролята на своеобразен „теоретически мост“. Такъв мост в системата на Рубин играе „теорията на формите на ценността, и теорията на фетишизма“, а основният метод на руския учен е диалектиката на Хегел⁵². От своя страна, в модела на А. Орлеан свързващата мисия се изпълнява от оригиналната „теория за миметизма“. В тази теория парите и ценността се раждат като резултат институционален продукт на социалното взаимодействие на актьорите, парите и ценността са конвенция. Подходът на Орлеан е социологически и е близък до този на Ж. Зимел и Е. Дюркхайм. И в двете системи – на Рубин и на Орлеан (с различна радикалност) - размяната е поставена в центъра на анализа, а ценността е видяна като отношение, а не като субстанция. За разлика от този, да го наречен условно „качествен монетарен прочит“, съществува и друг, значително по-радикален - „количествен монетарен прочит“ на теорията на Маркс.

Този втори вариант на парична реконструкция на теорията на Маркс, и състоящ се в отричане на необходимост от трудовата теория за ценността и на закона за ценността, може да бъде открит в публикациите на енциклопедичния руски учен от началото на 20 век и живял в годините на Рубин, - П. Струве, както и в творчеството на колегата на Орлеан, - Ж. Картелие. Както Петър Струве, така и Жан Картелие смятат, че стопанската система може да се опише от паричното счетоводство, описващо мрежата от индивидуални сметки, които показват движението на паричните потоци. Цените (винаги парични) са водещи в тази версия на координация на обособените стокопроизводители. В модела на Струве свързването между „теорията на парите“ и „теорията на цените (цените съвпадат със ценността)“ освен от „теорията на паричното счетоводство“ се осигурява и от подхода на „статистификацията на цените“. От своя страна Картелие развива своята „теория за платежните системи“. В рамките на този количествен вариант на паричния подход за координация на стоковото стопанство, е възможно да се преоткрият редица от значимите положения на Маркс, но вече изразени пряко в парични зависимости, в парични величини. Става въпрос за процесите на стратификация, на формирането на социални групи (в това число и класите), за динамиката на наемните отношения и заплатите, за формирането и разпределението на доходите, за експлоатацията на наемния труд и прочие. Това особено ярко се проявява в модела на Жан Картелие.

⁵² След като този текст беше завършен, се запознахме с интересната статия на Р. Собел (R. Sobel, 2016), в която френският автор прави своя реконструкция на теорията на формите на ценността и на фетишизма на Маркс (в това число и на възгледите на Рубин) от позициите на конструктивизма (като алтернатива на есенциализма и субстанционализма). В тази връзка, не буди съмнение, че подхода на А. Орлеан може да се интерпретира като конструктивистки прочит на марксизма.

Разгледаната дискусия за централното място на парите при координация на децентрализираното стопанство има важно значение. Това се отнася не само до теорията на Маркс, но и до теорията за ценността като такава. А последното променя основите на икономическата теория, която все още се движи в руслото на „реалния“ анализ (по Ж. Шумпетер), но и за ефективното изграждане на паричните и изобщо стопанските институции на съвременното пазарно и капиталистическо общество.

Литература

Кирилица

- Андрес, Э. (1975). Основы теории денег социалистического общества, изд. Мысль, Москва
- Аройо, Ж. (1986). *Законът за стойността при социализма : Предпоставки, изисквания, функции и противоречия*, Партиздат, София
- Атлас, З. (1969). *Социалистическая денежная система*, изд. Финансы, Москва
- Базаров, В. (2014 [1899]). Труд производительный и труд, образующий ценность, в: Базаров, В., *Избранные произведения*, том 1, 109-163, изд. Дом Дело, Москва
- Бердяев, Н. (2016 [1938/1955]). Истоки и смысл русского коммунизма, в: Н. Бердяев (2016), *Малое собрание сочинений*, изд. Азбука, Санкт-Петербург, 5-156
- Бердяев, Н. (2016 [1946]). Русская идея, в: Н. Бердяев (2016), *Малое собрание сочинений*, изд. Азбука, Санкт-Петербург, 157-364
- Билимович, А. (2007 [1936]). Введение в экономическую науку, в: А. Билимович (2007). *Труды*, изд. Росток, Санкт-Петербург, 63-302
- Билимович, А. (2007 [1924]). Два подхода к научной картине экономического мира, в: *Истоки*, изд. Дом ГУ ВШЭ, Москва, 469-507
- Богданов, А. (1989 []). *Тектология. Всеобщая организационная наука*, в двух томах, Экономика, Москва
- Богомазов, Г., под ред. (1988). *Из истории политической экономии в СССР, 30-50-е годы*, изд. Ленинградского Университета, Ленинград
- Бухарин, Н. (1988 [1914]). *Политическая экономия рантье. Теория ценности и прибыли австрийской школы*, Орбита, Москва
- Вазюлин, В. (1968). *Логика „Капитала“ К. Маркса*, Изд-во Московского университета, Москва
- Воейков, М., Д. Мельник, под ред. (2017). *И. И. Рубин: политическая экономия и современность*, изд. РАН, Институт Экономики, Москва

- Воейков, М. (2017). И.И.Рубин и политическая экономия, в: Воейков, М., Д. Мельник, под ред. (2017). *И.И.Рубин: политическая экономия и современность*, изд. РАН, Институт Экономики, Москва, 178-226
- Гальчинский, А. (1985). *Карл Маркс об историзме денежных отношений*, Мысль, Москва
- Гловели, Г. Д. (2014). *Историзм в российской политической экономии: рецепции и новации*, Научные доклады Института экономики РАН, Институт экономики, Москва
- Гловели, Г. Д. (2013). О контекстах истории политической экономии в СССР, Научные доклады Института экономики РАН, Институт экономики, Москва
- Зяблюк, Р. (1989). Потребительная стоимость в экономическом учении марксизма и перестройка хозяйственного механизма, Изд. МГУ, Москва
- Ильенков, Э. (2015 ([1960])). *Диалектика абстрактного и конкретного в „Капитале“ Маркса*, изд. URSS, Москва
- Кронрод, Я. (1988). *Планомерность и механизм действия экономических законов социализма*, Наука, Москва
- Кронрод, Я. (1960). *Деньги в социалистическом обществе. Очерки теории*, Госфиниздат, Москва
- Маневич, В. (1989). История развития советской экономической мысли в 20-х годах (основы концепции), и обсуждение доклада, Вопросы экономики, 10, 46-74
- Мелкумян, В. (...). Современные буржуазные и леворадикальные интерпретации теории стоимости и цены производства К. Маркс, ..., 93 - 103
- Неновски, Н. (2003). Развитие теории денег в посткоммунистических странах: назад к Кантильону, *Эковест*, (3/4): 540-566
- Нуреев, Р. (2013). Россия: плюсы и минусы раннего распространения идей марксизма вширь, *Журнал институциональных исследований*, 5(3): 14-57
- Пашуканис Е. (1926 [1923]). *Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий*, Изд-во Коммунистической Академии, Москва
- Певзнер, Я. А. (1986). Дискуссионные вопросы политической экономии, Москва, рукопис
- Резников, Л. (1990). Марксова теория денег и современное бумажноденежное обращение, *Экономические науки*, 12: 39-45
- Розенберг, Д. (1984 [1931/1933]). *Комментарии к «Капиталу» К. Маркса*, Экономика, Москва
- Рубин, И. (1928 [1923, 1926, 1929]). *Очерки по теории стоимости Маркса. С новым дополнением к статье „Ответ критикам“*, четвертое издание, Государственное издательство, Москва, Ленинград
- Рубин, И. (2001 [1924]). *Очерки по теории денег Маркса*, в: *Истоки*, Изд. Дом ВШЭ, Москва
- Рубин, И. (1927). Абстрактный труд и стоимость в системе Маркса, *Под знаменем марксизма*, 6: 88-119
- Соболев, Э. (2017). Если И. Рубин актуален сегодня, то актуальна и его критика, в: Воейков, М., Д. Мельник, под ред. (2017). *И.И.Рубин: политическая экономия и современность*, изд. РАН, Институт Экономики, Москва, 356-361

- Струве, П. (2016 [1913/1934]). *Торговая политика России*, Социум, Москва, Челябинск
- Струве, П. (1952). *Социальная и экономическая история России с древнейших времен до нашего, в связи с развитием и ростом российской государственности*, Imprimerie de Naverre, Париж
- Струве, П. (1913). *Хозяйство и цена. Критические исследования по теории и истории хозяйственной жизни, часть первая: Хозяйство и общество. Цена-ценность*, изд. Рябушинский, С.-Петербург – Москва
- Струве, П. (1916). *Хозяйство и цена. Критические исследования по теории и истории хозяйственной жизни, часть вторая: Критика некоторых основных проблем и положений политической экономии*, изд. В. П. Рябушинский, Москва
- Струве, П. (1916 [1912/1913]). *Историческое введение в политическую экономию (лекции, читанные на Экономическом отделении Политехнического Института Императора Петра Великого)*, Типолитография И. Трофимова, Петроград
- Струве, П. (1900). Основная антиномия теории трудовой ценности, *Жизнь*, т. 2, 297-306
- Струве, П. (2007 [1923]). Научная картина экономического мира и понятие „равновесия“, в: Истоки, изд. Дом ГУ ВШЭ, Москва, 440-468
- Струве, П. (2007 [1924]). Первичность и своеобразие обмена и проблема «равновесия». Ответ А. Д. Билимовичу, в: *Истоки*, изд. Дом ГУ ВШЭ, Москва, 440-468
- Struve, P. 1913/1916, *Economy and Price*, vol.1 (1913), vol.2 (1916), ed. Riabushinskago, St. Petersburg and Moscow (in Russian).
- Struve, P. 1916, *Historical Introduction into Political Economy (Lectures)*, ed. I. Trofimova, Petrograd (in Russian).
- Struve, P. 1924, «Housekeeping (Economic Management/Hoziastvovanie), *Economy, Society*», *Economic Newspaper*, N2, Prague (in Russian).
- Struve, P. 1929, «Main and Most General Issues of the Theory of Money», *Works of the IVth Congress of the Russian Academic Organizations*, Belgrade (in Russian).
- Струве, П. (1929). *Наблюдения и исследования из области хозяйственной жизни и права древней Руси*, Типография „Политика“, Прага
- Struve, P. 2007 [1923], «The Scientific Picture of Economic World and the Notion of “Equilibrium” », in Istoki, HSE, Moscow, 440–468 (in Russian).
- Struve, P. 2007 [1924], «The Primacy and the Singularity of the Exchange and the Problem of “Equilibrium”. Reply to A. D. Bilimovichu», in Istoki, HSE, Moscow, 508–531 (in Russian).
- Такенага, С. (2017). Исаак Рубин и спор о природе стоимости в Советском Союзе в 1920-х гг. в: Воейков, М., Д. Мельник, под ред. (2017). *И.И.Рубин: политическая экономия и современность*, изд. РАН, Институт Экономики, Москва, 66-117
- Чепуренко, А. (1988). *Идейная борьба вокруг „Капитала“ сегодня*, Издательство политической литературы, Москва

- Шейнин, Л. (2017). Абстрактный труд и стоимость в система К. Маркса, в: Воейков, М., Д. Мельник, под ред. (2017). *И.И.Рубин: политическая экономия и современность*, изд. РАН, Институт Экономики, Москва, 322-336
- Широкоград, Л. (). К вопросу о характеристике перелома в развитии политической экономии в СССР на рубеже 20-х – 30-х годов (Н. А. Вознесенский и И. И. Рубин), *Вопросы экономики* ****136-150
- Шкредов В. (1973). *Метод исследования собственности в «Капитале» К.Маркса*, Изд-во Московского университета, Москва
- Шухов, Н. (1990). Вопросы социализма в экономической литературе 20-х годов, и обсуждение, *Вопросы экономики*, 4: 112 – 130
- Шухов Н. (1991). *Политическая экономия социализма в 20-е годы*, Наука, Москва
- Франк, С. (1956). *Биография П. Б. Струве*, Издательство имени Чехова, Нью-Йорк
- Юровский, Л. (1919). *Очерки по теории цены*, Изд-во Союза потреби-тельских обществ Саратовского края, Саратов

Латиница

- Aglietta, M. (1976). *Régulation et crises du capitalisme*, Calmann-Lévy, Paris
- Aglietta M., A. Orléan (1982). *La Violence de la monnaie*, PUF, Paris
- Aglietta M., A. Orléan A. (dir.) (1995). *Souveraineté, légitimité de la monnaie*, Association d'Économie financière, Caisse des Dépôts et Consignations, Paris
- Aglietta M., A. Orléan (2002). *La Monnaie entre violence et confiance*, Odile Jacob, Paris
- Aglietta M., Orléan A. (dir.) (1998). *La Monnaie souveraine*, Odile Jacob, Paris
- Alary, P., J. Blanc, L. Desmedt, B. Théret, eds. (2016). *Théories françaises de la monnaie*, PUF, Paris
- Alisson, F. (2015). *Value and Prices in Russian Economic Thought. A Journey inside the Russian synthesis, 1890-1920*, Routledge, London
- Amin, Q. (2003). *La loi de la valeur mondialisée. Valeur et prix dans le capitalisme. Marx actuel* (édition augmentée), Le Temps des cerises et Delga, Paris
- Artous, A. (2006). *Le fétichisme chez Marx. Le marxisme comme théorie critique*, Editions Syllepse, Paris
- Artous, A. (2003). *Travail et emancipation sociale. Marx et le travail*, Editions Syllepse, Paris
- Artus, P. (2018). The dynamics of capitalism is now clearly that foreseen by Karl Marx, *Natisxis Flash Economics*, 16 January 2018
- Artus, P. (2010). A Marxian interpretation of the crisis, *Natisxis Flash Economics*, 10 January 2010
- Association Française d'Economie Politique (2017). Légion d'honneur d'André Orléan, 4 Octobre 2017, EHESS, Paris (intervention de M. Aglietta, R. Boyer, JP. Dupuy, F. Jany-Catrice), site AFEP
- Aucuy, M. (1908). *Les systèmes socialistes d'échange*, Felix Alcan Editeur, Paris
- Bedeschi, G. (2001 [1981]). *Introduzione a Marx*, Editori Laterza, Roma-Bari

- Bellofiore, R. (1989). A Monetary Labor Theory of Value, *Review of Radical Political Economics*, 21 (1+2) : 1-25
- Benetti, C., J. Cartelier (2013). After thirty years..., in: F. Ulgen, ed., *New Contributions to Monetary Analysis. The foundations of and alternative economic paradigm*, Routledge, London, New York, 19-26
- Benetti, C., A. Béraud, E. Klimovsky, A. Rebeyrol (). Monetary pbjectivity and physical pbjectivity in Marx's reproduction model, in: Ulgen, ed., *New Contributions to Monetary Analysis. The foundations of and alternative economic paradigm*, Routledge, London, New York, 68-90.
- Benetti C., J. Cartelier J. (1980). *Marchands, salariat et capitalistes*, Francois Maspero, Paris
- Calvez, J.Y. (2006 [1956]). *La pensée de Karl Marx*, Editions Seuil, Paris
- Cartelier, J. (2017). From the "dual character of the labour embodied in commodities" to payment matrices: a critical analysis of Marx's commodity theory, *Conference on Marx*, Lyon, 2017
- Cartelier, J. (2016). *L'intrus et l'absent. Essai sur le travail et le salariat dans la théorie économique*, Presses Universitaires de Paris Ouest, Paris
- Cartelier, J. (2013). Beyond modern academic theory of money. From « fiat money » to « payment system », in: F. Ulgen, ed., *New Contributions to Monetary Analysis. The foundations of and alternative economic paradigm*, Routledge, London, New York, 153-171
- Cartelier, J. (2006). Comptabilité et pensée économique. Introduction à une réflexion théorique, *Revue économique*, 57(5) : 1009-1032
- Cartelier, J. (1996). *La monnaie*, Flammarion, Paris
- Cartelier, J. (1991). Marx's theory of value, exchange and surplus value: a suggested reformulation, *Cambridge Journal of Economics*, 15(3): 257-269
- Cohen, G. (2001 [1978]). *Karl Marx's Theory of History: A Defence*, Princeton University Press, Princeton
- Clark, S. (1989). The Basic Theory of Capitalism: A Critical Review of Itoh and the Uno School, *Capital & Class*, 13 (1): 133-149
- Chavance, B. (1979). *Les bases de l'économie politique du socialisme (essai d'histoire critique 1917 – 1954)*, Université des sciences sociales de Grenoble, Grenoble
- De Blinc, D., J. Lazarus (2007). *Sociologie de l'argent*, Repères, La Découverte, Paris
- De Brunhoff, S. (1979). *Les rapports d'argent*, Presses Universitaires de Grenoble, François Maspéro, Grenoble
- De Brunhoff, S. (1971). L'offre de la monnaie. Critique d'un concept, François Maspéro, Paris
- Debreu, G. (1959). *Theory of Value. An Axiomatic Analysis of the Economic Equilibrium*, Yale University Press, New Haven and London
- Deleplace, G. (2013). Unit of account and means of payment. From Benetti and Cartelier to David Ricardo, in: F. Ulgen, ed., *New Contributions to Monetary Analysis. The foundations of and alternative economic paradigm*, Routledge, London, New York, 60-67

- De Vroey, M. (1981 [1980]). Value, Production, and Exchange, in: Steedman, I., P. Sweezy, Eds., *The Value Controversy*, Verso Editions, London, 173- 201
- Dodd, N. (2016 [2014]). *The Social Life of Money*, Princeton University Press, Princeton-Oxford
- Dostaler, G. (1978). *Valeur et prix : histoire d'un débat*, PUG-Maspero, Grenoble
- Duménil, G. (2009). Economie, in : Duménil, G., M. Löwy, E. Renault, *Lire Marx*, PUF, Paris, pp. 193-284
- Ellul, J. (2003 [1947/1979]). *La pensée marxiste*, La table ronde, Paris
- Elster, J. (1985). *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press, New York
- Faccarello, G. (1983). La loi de la valeur et le problème de la coordination des activités économiques, *L'Homme et la société*, 67-68 : 153-177
- Harribey, JM. (2011). La valeur, ni surplomb, ni hors-sol, *Revue de la régulation*, 10 (2): 1- 13
- Hellwig, M. (1993). The Challenge of Monetary Theory, *European Economic Review*, 37 (2/3): 215-242
- Hodgson, G. (1982). Capitalism, value and exploitation: A radical theory, Martin Robertson, Oxford
- Hong, H. (2000). Marx and Menger on value: as many similarities as differences, *Cambridge Journal of Economics*, 24(1): 87-105.
- Hong, H. (). *Marx's value forms and Hayek's rules: a reinterpretation on the light of the dichotomy between physis and nomos*,
- Knafo, S. (2012). Value-form approach, in: *The Elgar Companion to Marxist Economics*, B. Fine and A. Saad-Filho eds., Edward Elgar, Cheltenham, 367-372
- Kocherlakota, N. (1998). Money as Memory, *Journal of Economic Theory*, 81(2): 232-251
- Kołodkowski, L. (1976/1978). *Główne nurty marksizmu : powstanie, rozwój, rozkład*, t.1, t.2, t.3, Instytut Literacki, Paris
- Lakomski-Laguerre, O. (2016). Joseph Schumpeter's Credit View of Money: A Contribution to a « Monetary Analysis » of Capitalism, *History of Political Economy*, 48(3): 489-514
- Lapidus, A. (1986). *Le détour de la valeur*, Economica, Paris
- Lipietz, A., (1983). *Le monde enchanté : de la valeur à l'envol inflationniste*, La Découverte, F. Maspéro, Paris
- Lordon, F., A. Orléan (2007). Genèse de l'Etat et de la monnaie : le modèle de la *potentia multitudinis*, *Revue de Mauss*, permanente, 29 avril 2007 [en ligne]
- Lukàcs, G. (1971 [1968]). *History and Class Consciousness. Studies in Marxist Dialectics*, Merlin Press, London
- Mattews, P. (1996). The modern foundations of Marx's monetary economics, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 3(1): 61-83
- Méda, D. (2008 [2004]). *Le travail*, Que sais-je ?, Puf, Paris
- Mehring, P. (2011). *The New Lombard Street. How the FED Became the Dealer of Last Resort*, Princeton University Press, Princeton and Oxford

- Montalban, M. (2012). De la place de la théorie de la valeur et de la monnaie dans la théorie de la régulation : critique et synthèse, *Revue de la régulation*, 12(2), 1-21
- Mosley, F. (2016). *Money and Totality. : A Macro-Monetary Interpretation of Marx's Logic in Capital and the end of the « Transformation Problem »*, Brill, Leiden, Boston
- Nenovsky, N., P. Penchev (2018). Between Carl Menger and Peter Struve : on the Russian Liberal Economics, *History of Economic Ideas*, 25(3): 11-40
- Nenovsky, N. (2009). Place of Labor and Labor Theory in Tugan Baranovsky's Theoretical System, *The Kyoto Economic Review*, 78(1): 53-77
- Orléan, A. (2017). Réflexions sur la théorie marxiste de la monnaie, in : Colliot-Thélène, C. éd., *Que reste-t-il de Marx ?*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, pp. 93-116
- Orléan, A. (2016 [2013]). La sociologie économique de la monnaie, in : Alary, P., and all., Eds. *Théories françaises de la monnaie*, PUF, Paris, 33-65
- Orléan, A. (2013). *Entretien avec André Orléan*, par Rainer Diaz-Bone, *Revue de la régulation*, 14(2) : 1-19
- Orléan, A. (2011). *L'empire de la valeur. Refonder l'économie*, Editions du Seuil, Paris
- Orléan, A. (2011a). *Réponse à Jean-Marie Harribey*, *Revue de la régulation*, 10(2) : 1-7
- Ostroy, J., R. Starr (1974). Money as the decentralisation of exchange, *Econometrica*, 42(6): 1093-1113
- Poulon, F. (2016). *La pensée monétaire*, Dunod, Malakoff
- Rachline, F. (1982). La nature de la monnaie, *Revue économique*, 33(3) : 446-475
- Roemer, J. (1982). *A general theory of exploitation and class*, Harvard University Press, Cambridge
- Roubine, I. (2009 [1928]). *Essai sur la théorie de la valeur de Marx*, Syllepse, Paris
- Salama, P., T. HaiHac (1992). *Introduction à l'économie de Marx*, La Decouverte, Paris
- Shaikh, A. (1981). The Poverty of Algebra, in : Steedman, I., P. Sweezy, Eds., *The Value Controversy*, Verso Editions, London, 266 - 300
- Sobel, R. (2016). Fétichisme de la marchandise et ontologie sociale chez Marx. Interprétation essentialiste versus interprétation constructiviste, *Cahier d'économie Politique*, 70(1) : 45-74
- Spahn, HP (2007). Money as a social bookkeeping device. From mercantilism to General Equilibrium theory, in A. Giacomini and M.C. Marcuzzo, eds., *Money and Markets. A doctrinal approach*, Routledge, London: 150-165
- Steedman, I. (1981 [1979]). Ricardo, Marx, Sraffa, in: Steedman, I., P. Sweezy, Eds., *The Value Controversy*, Verso Editions, London, 11-19
- Steedman, I. (1977). *Marx after Sraffa*, New Left Books, London
- Schumpeter, J. (2014 [1929]). *Treatise on Money*, Word Bridge Publishing, Aalten
- Struve, P. (1921). L'idée de loi naturelle dans la science économique, *Revue d'économie politique*, 35, 3, 294-317, and 35, 4, 463-477.
- Struve, P. (1922). Prix-valeur. Énoncés fondamentaux, *Revue d'économie politique*, 36, 7, 181-196.
- Struve, P. (1934). My Contacts and Conflicts with Lenin, *The Slavonic and East European Review*, 12, 36, 573-595, and 13, 37, 66-84.

- Struve, P. (1937/1936). Gegenstandstheoretische Grundlagen der Wirtschaftswissenschaft und deren methodische Konsequenzen, *Proceedings of the Statistical Institute for Economic Research*, Sofia, 4, 5–32.
- Struve, P. (1937). Kinjunktur als wirtschaftstheoretisches Problem, *Proceedings of the Statistical Institute for Economic Research*, Sofia, 1, 5–14
- Sweezy, P., I. Steedman (eds) (1981). *The Value Controversy* (I. Steedman, P. Sweezy, S. Mohun, A. Shaikh, S. Himmelweit, G. Hodgson, E.O. Wrigth, P. Bandyopadhyay, M. De Vroey, M. Itoh, G.A. Cohen), Verso Editions and NLB, London
- Sweezy, P. (1962 [1942]). *The Theory of Capitalist Development. Principles of Marxian Political Economy*, Dennis Dobson Limited, London
- Takenaga, S. (***). « *Essays on Marx's theory of money* » of I.I. Rubin, draft
- Wiles, P.J.D. (1962). *The Political Economy of Communism*, Basil Blackwell, Oxford
- Ulgen, F. (2013). Coordination in economy. An essay on money, in: F. Ulgen, ed., *New Contributions to Monetary Analysis. The foundations of and alternative economic paradigm*, Routledge, London, New York, 172-187
- Zeleny, J. (1980). *The Logic of Marx*, Basil Blackwell, Oxford